

סנוביות עדתית

סימפוזיון

מובא בזה פרטי־כל של דיון סביב „שולחן עגול” שנערך ביזמתה של מערכת „קשת”, המישי בסימפוזיונים לבירור שאלות חברתיות ותרבותיות בעלות חשיבות עקרונית, שבהתאם לגישה המקובלת על רבעון זה מוזמנים אליה אנשים הידועים כמהזיקים בהשקפות שונות, מנוגדות אף קטביות, או המיצגים שטחים שונים של פעילות רוחנית וחברתית.

הנאספים ל„שולחן עגול” המישי זה, שהתקיים בתל־אביב ביום 24 במאי 1962, היו: המנחה, ח״כ ד״ר אלימלך רימלט, מן הסיעה הליברלית בכנסת; שלמה אבינרי, היסטוריון, מדריך באוניברסיטה העברית בירור שלים; עמנואל אשד, מנהל מחלקת־החינוך בדימונה; ד״ר אלקס וינגרוד, אנתרופולוג, יועץ לעניינים סוציולוגיים ליד מחלקת ההתישבות של הסוכנות היהודית; עליזה לבנוברג, מחנכת ועתונאית, מורה מזה שנתיים בקרית־שמונה; פיליס פלגי, אנתרופולוגית, יועצת המחלקה לבריאות־הגפש במשרד־הבריאות; ישראל קיסר, ראש שירות־התעסוקה במשרד־העבודה.

אלימלך רימלט: למעשה, צירוף המלים „סנוביות עדתית” מורר קצת, כי עד כמה שהבינתי, הבעיה שאנחנו צריכים לשוחח עליה ולנסח אותה היא לא בדיוק סנוביות במובן השגור. מה זה סנוביות? — התנשאות של אדם, או חברה, מעל לאנשים שהשאירו מאחריהם. התבדלות כלפי החוג החדש שאדם נכנס אליו. התנגות היפר־אצילית של „האציל החדש”, או חיקוי מגוחך של בני הסביבה החדשה מצד כל אדם שנכנס לאיוו חברה שהיתה סגורה לפניו קודם והוא עמל כדי להיכנס אליה. הוא „עושה” יותר מן הוותיקים בחברה זו או במעמד זה, ומבטל את כל אלה שהם מאחריו ומזלזל בהם.

כשאנו מדברים על „סנוביות עדתית”, אני חייב אפוא להדגיש שזהו צירוף שעלול להטעות. מה שאיש עדה אחת, נגיד עדה אשכנזית, מרגיש לעתים, אם נכנה את הילד בשמו, כלפי אזרחים ישראליים, כלפי שכניו, כלפי אנשים שהם לא־אשכנזים, שבאו מרקע אחר, בעלי צבע־עור אחר וצבע־שער אחר, אינו בדיוק התנשאות סנובית, ואחת היא אם בן העדה המיוחסת כביכול הוא פרופיסור באוניברסיטה, או שהוא פועל בכיח״ר, מפני שהתחושה היא די טוטאלית. זהו ענין של התבדלות לפי מוצא וצבע. וכאן, בתחושה זו, ישנם סממנים של מושג שאינני רוצה להשתמש בו. לכן, קשה כאן להגיד בדיוק התנשאות עדתית במונח סנוביות. כי אם נגיד,

למשל, שרופא אשכנזי לא „מתאים” לו לארח בביתו סוחר תימני, ספרדי או כורדי, אך לעומת זאת הוא שמח בחברתו של רופא עיראקי, הייתי אומר שזהו גילוי של סנוביות „עדתית” חלקית. אולם אנו הרי מתכוונים למחיצות עדתיות טוטאליות. כאשר איש עדה „מיוחסת” מעדיף את בן־עדתו ממעמד חברתי נחות על בן עדה אחרת ממעמד „גבוה” יותר.

מהי עדה? — אם ננתח את הגורמים ונחשוף את השרשים העובדתיים של ה„סנר ביות” הזאת הספציפית, אם נקבל בכל־זאת את המושג הזה, ונרצה להישאר בתחומנו, נמצא שהחיץ הרגשי הראשון־במעלה בין „עדות” הוא רגש של זרות. והזרות שלפעמים אנו מרגישים כלפי הזולת מתבטאת בצורות שונות. הנה, בעצם הרגשה של זרות יכולה להיות, ואם גם בצורה קלה מאד, בין אנשי ה„עליה” הרוסית לבני ה„עליה” הפולנית. ודאי, שניהם שייכים לעדה אשכנזית, הניגודים הם קלים מאד, ובכל־זאת ידוע לנו שהציוני הרוסי המשיך, גם בארץ, לדבר עברית במבטא רוסי ובביתו דיבר רוסית וראה את עצמו שייך ל„עלית”, למין אריסטוקרטיה של היישוב. הם הביטו בחוסר־הערכה ובזילזול על ההמונים הפולניים ה„צעקניים” שבאו אחר־יהם, והסוחרים של „הגילדה הראשונה” במוסקבה עיקמו את חטמם כשנתקלו ברוכלים מן הנאלוקי של וארשה. ומה היה על העליה הגרמנית? כאן שררה זרות בולטת. הגרמנים מצד אחד הרגישו את עצמם „עליונים” במידה מסוימת, ויוצאי מזרח־אירופה בארץ ביטלו אותם. מובן, כל זה לא היה כה חריף ובוולט כמו הרגשת הזרות העמוקה שקיימת בארץ בין אשכנזים ובין יוצאי ארצות־המזרח, ואינני בא להשוות את התופעות.

ובכן, מה הסיבות, מה השרשים של הזרות הזאת בין העדות? — הסיבות הן פסיכר־לוגיות, סוציאליות, חברתיות. נעמוד עליהן קצת. אני מציע שלא נסתפק בזה שנוקיע את מה שפונה הערב בשם „סנוביות עדתית” אלא אולי נחשוב על דרכים לפעול נגדה. כל אחד מאתנו הוא אופטימי ומאמין שלא רק חובה לפעול אלא שגם אפשר לעשות. אולי כדאי לשקול תכנית לטווח ארוך כדי לגשת ולעקור את שרשי הבעיה וסיבותיה. אני מפחד מהמלה „מיוזג”, אבל הבעיה היא אולי איך להביא לידי השוואה ושוויון, העלאה למישור אחד משותף שבו אפשר להתערבב. וכל עוד יש מישורים רבים, דמיוניים או אמיתיים, תישאר הבעיה בחומריתה.

הזרות בין העדות, מבחינה פסיכולוגית, מובנת היא כעובדה, ואם גם לא רצויה, מוזיקה. מדוע היא מובנת? כי המדובר הוא באנשים שבאים לכאן ומביאים אתם הרגלים שונים, שפות אחרות, רקע מנהגי ותרבותי אחר, אורח־חיים אחר בדמות חיצונית אחרת. כל אדם מרגיש כלפי הזר רגש של ריחוק, של שוני. במדינות רבות בעולם קיימת זרות בין תושבים של מחוזות שונים. אני הכרתי, למשל, את גרמניה שלפני היטלר, והנה בבאוואריה היה כל פרוסי בלתי־אהוד, זר, „דוחה”. היו הורים שלא רצו שהבת תטייל עם פרוסי, אף כי היה זה עם אחד. בעיני הפרוסים היו היהודים נחותים. וכמה זרות וביטול, כמעט איבה היו בין יהודי גרמניה ואוסטריה הציביים ובין יהודי ה„מזרח” (האירופי) שמקורב־באו. אני

חייתי, למשל, בטירול הרבה שנים, וידועה לי טראגדיה במשפחה יהודית אחת, שבה התחנתה הבת עם יהודי-פולני. לעתים היה הדבר פוגע לא־פחות מאשר נישואים עם „גוי“, כאן לא שוני חיצוני, גם לא תרבותי, ובכל־זאת היתה זרות. סוף־סוף היתה התפתחות נפרדת של קיבוצים יהודיים שונים במשך מאות־שנים. איש אחד מארץ אנגלו־רסקסית, אדם מתקדם מאד, אמר לי פעם: אינני יודע מה לעשות, אני מרגיש לפעמים יותר קרבה ל„גוי“ האנגלי שחייתי אתו מאשר ל־א. בן עדה מסוימת, כאן בארץ. האישה היה כן ולא הפריז ודאי ביחס להרגשתו הסובייק־טיבית.

נשאלת, אפוא, השאלה הגדולה: איך ניתן להתגבר על כל זה? — בהטפת־מסור? ודאי שלא. זהו תהליך. כאשר ניתן דעתנו ברצינות על בעיה זו, נוכל לקצר את התהליך. אנו מצווים להתוות את הדרך לפתרון יסודי לבעיה של שוויון העדות כצעד קובע לקראת מיוזוג בעתיד. כאשר ראש־הממשלה שואל ודואג שיהיה אלוף תימני בצה"ל, שיהיו שר אחד או שנים לראווה מבני עדות־המזרח, בזה לא יועיל הרבה. זה רק עלול להקצות, ולהנציח, מין „גורמה“ יחסית. אנו צריכים להעלות ולהשוות את המישורים השונים מבחינת חינוך, השכלה, תרבות, ואינני סבור שמישהו צריך לרדת, אבל מישהו צריך לעלות. נצא מתוך הנחה שהבדלים ישנם, מותנים בסיבות ובמסיבות היסטוריות. עם זאת, „הסנובים העדתיים“ אינם מבחינים כי יש בבני עדות המזרח הרבה אנשים בעלי אינטליגנציה וטאקט גבוהים יותר משל הרבה יהודים מיוצאי מזרח־אירופה. מי שמתעניין בחיי יום־יום, כחובב כמוני, בלימוד ובאבחנה של טיפוסים יהודיים מסוימים בקרב כל העדות, יגיע מהר לידי הכרה שה„פער“ אינו כללי ואינו טוטאלי גם במציאות של היום, אבל הוא קיים בתחושה לגבי כל בני עדות־המזרח.

מדברים אצלנו הרבה על מיוזג־עדות. הדיבור עומד כאן כמעט ביחס הפוך לעשייה הממשית. ואני שואל: למה נמזג? האם יש לנו דפוסים ישראליים כוללים, טיפוסיים, או אחידים, שלתוכם יש להכניס את אלה הנמצאים בשוליים? האם בכלל יש דבר כזה? או אולי חושבים אנחנו שמיוזג־עדות פירושו שהתימנים והעיראקים ייעשו אשכנזים? כל אורחי ישראל מסכימים, לפחות להלכה, כי יש צורך לאומי במיוזג, אבל לאיזה פרודוקט אנו שואפים כתוצאה מן המיוזג — מבחינה תרבותית, מבחינה חברתית, מבחינת הדמות הרוחנית? ומי יהיה צריך להידמות למי?

התחלתי קצת בהירהור ובעירעור על המושג „סנובויות עדתית“, אבל סוף־סוף כולנו מבינים מה הדבר. יש כאן, כמוכּן, הרבה יותר מאשר הרגשת עליונות סנוביסטית. השכל והתבונה אומרים לנו: כולנו עם אחד, אבל יש צורך במאמץ אינטלקטואלי כדי לקבל את העובדה מבחינת התחושה, הרפלקס ההתנהגותי, האינסטינקט. אסתפק, בינתיים, בהערות־הפתיחה האלו.

פ ל י ס פ ל ג י: אני גם־כן רוצה להתיחס בתחילה למושג סנובויות, או סנוביזם. אני חושבת שהסנובויות קיימת, כמושג וכעובדה. סנובויות עדתית היא מושג מוכר.

אינני יודעת אם הוא אוניברסלי, אבל בספרות האנתרופולוגית הוא נפוץ מאד. קודם־כל אנו רגילים לקשור את המלה סנוביות בדרגת הידיעות, בהתפתחות חברתית, טכנית, מוצאים את זה גם בחברות פרימיטיביות. בחברה פרימיטיבית, לא יכולה להיות סנוביות עדתית, כי בדרך כלל אין בה הרבה עדות. בתוך שבט אחד נמצאת לפעמים עדה אחרת, כמו אצל הבדואיים למשל, שפמה מבני השבט שחורים יותר, ממוצא סודאני או אפריקאי. אבל בדרך־כלל בכל שבט אין יותר מפת (קאסטה) אחת.

רימלט: האם בעלי צבע־עור מסוים לא היו קשורים גם במקצוע אחד מסוים?

פלגי: העובדה היא עובדה. זה ענין של מקור אחר ומקצוע אחר.

אבינרי: האם מוצאם לא היה מעבדים?

פלגי: אפשר מאד. אף כי בדרך־כלל גם בחברות פרימיטיביות אם יש עבדים הרי הם פחות־ערך, וזה מעמד ברור בתוך החברה. אבל אם נקח את ההגדרה של הסנוביות לפי מילון־אוקספורד, למשל, נראה שהסנוביות היא מושג המתיחס לשני מצבים: מקום־הלידה וההון, בתור קני־מידה ערפיים שלפיהם אדם דן את עצמו או את זולתו, בלי להתיחס לערכו העצמי של האדם. מצב זה קיים גם הוא בחברה פרימיטיבית. הדברים האלה ידועים לנו מאד מתוך הספרות על הסנוביות על רקע של הון, של יכולת כלכלית, ו"ייחוס". למעשה, החברה בנויה על זה, על שני הקרי־טריונים האלה. וזה מכריח את יתר האנשים לעשות אותו הדבר. אם לא, הם פחותי ערך. אני סיפרתי זאת רק כדי להדגיש. הדוגמות המרובות הידועות לנו על צריכת־ראווה, פזרנות של ראוה — גילויים מובהקים של סנוביות — אף הן מלמדות שסנוביות קשורה בהתפתחות, בציביליזציה.

כפי הנראה יש מצב פסיכולוגי המצמיח את תופעת הסנוביות. אפשר מאד שלסנוביות יש תפקיד חברתי; אולי תפקיד לא חיוני, אבל איזו פונקציה. אולי בהמשך הערב ננסה להגדירה.

הסנוביות בארץ, היא אולי, קודם־כל, עדתית. אם יש סנוביות, "לאטנטית", מוכרחים להדביק אותה למשהו. זו עובדה סוציולוגית חשובה מאד. אצלנו כנראה מדביקים אותה בעיקר לענין של עדה, ומכאן כנראה המתיחות מסביב לזה בארץ. אולי זו אחת התופעות שקיומה מדאיג אותנו. אולי יש מעין רגש־אשמה בארץ בגלל קיומה של סנוביות עדתית. אני יודעת שמדברים גם על סנוביות אחרת, הקשורה בעליה ברמת־החיים...

רימלט: סנוביות יכולה להיות התחרות בעלית רמת־חיים. על־כל־פנים, התחרות בהעלאת רמת־החיים יכולה להיות סנוביות?

פלגי: סנוביות אינה יכולה להיות בלי התחרות. אם ההתחרות חיובית או של־לית, דבר זה תלוי בערכים של החברה. ההתחרות יכולה להיות גם על דברים שקוראים להם פרודוקטיביים, למשל, אם, ננית, ישנה חברה של עובדים, ובה ערכו

ומעמדו של הפרט נקבעים לפי פריון־העבודה שלו, הרי זה לכאורה דבר חיובי. האם לא נכנה את התופעה הזאת „סנובויות“, גם במקרה שערכו ומעמדו של האדם נמדדים לפי כושר־הייצור שלו?

בכלל, אני חושבת שאצל היהודים היתה הסנובויות תופעה קיבוצית, כללית, וכדאי להזכיר את תהליך הפסיכולוגי שהצמיח אותה. אם יש קבוצה של מיעוט, ובן־המיעוט צריך להגן על עצמו, הרי יש לפניו כל מיני דרכים. דרך אחת היא להסתגל למצב של השפלה על־ידי שבתוכו פנימה האדם משכנע את עצמו שהוא טוב יותר מזוֹר לתו. כך נהגו, למשל, היהודים מאירופה. זו תופעה יהודית כללית. אני חושבת שבארץ תהליך פשוט נמשך; תלוי רק מי ה„גוי“ בארץ...

הסנובויות בארץ מתבטאת בכך שכל עדה יש לה ערכים משלה, פרסטיז'ה משלה. ואין השתלבות או התאמה של תכונות, של פרסטיז'ה, בין עדה לעדה. תופעה מיר־חדת בארץ היא גם הגילגול החדש של אותו מושג מעולמם של יהודי העיירה, „שיינער ייד“, „יהודי יפה“.

רימלט: גם בני־הארץ קיבלו את ההבחנה הזאת?

פלגי: אני חושבת שזה חי בארץ כל־כך! הוא בולט בגילגולו המחודש בקיבוץ, וב„דורה־המשך“ בכלל, דווקא עכשיו כש„מותר“ להיות אינטלקטואלי בארץ. אנו חוזרו לזה מהר כל־כך, עד שכיום ילד בביה"ס בקיבוץ שאינו מתקדם בלימודיו הוא כבר קצת „לא בחברה“.

עליזה לבנברג: זה לא כלל, יש כאן הבדלים עצומים. אם לוקחים לדוגמה קיבוץ כמו כפר־גלעדי, הרי שם יש עדיין איבה לאינטלגנציה. לעומת זאת, קיבוץ כמו שדה־נחמיה של ההולנדים, שם הגישה אחרת. הייתי אומרת שהבדיקה יכולה להיות בחדר־האוכל. בשדה־נחמיה ממהרים לומר לך שלכל החברים בקיבוץ יש השכלה אקדמאית, ואילו בכפר־גלעדי מדגישים שהאנשים עובדי־אדמה. אם כן, סולמ־הערכים משתנה כל־כך עד שאני חושבת שבהקשר זה אין לדבר על הקיבוץ כלל. זה רק עלול להטעות.

פלגי: אני מקבלת את התיקון. הייתי אומרת שזהו תהליך, וכמו כל תהליך חברתי — אין הוא אחיד וסימולטאני, אבל ניכרת נגמה.

אני חושבת שהערכים מאירופה המזרחית קיימים בארץ בהחלט ובתוקף, והסנובויות כלפי „הגוי“, על כל מה שהיה קשור בזה פעם, נשמרת. הביטוי שהפליט פעם שר־בטחון בכנסת, על „פסנתרי מהגוני“ בכפר ערבי, היה חושפני מאד במה שנוגע לסנובויות של יוצאי אירופה.

כבר אמרתי שפנראה הרבה אנשים מודאגים בארץ בגלל הסנובויות העדתית. זה מדאיג מפני שזה מנוגד לכל האידיאולוגיה המקובלת. כל זמן שיש פער, אנו מרגי־שים את עצמנו שלא־בנוח. בדרך־כלל בארץ לא מקבלים שום הפליה ברורה, עדיין מתביישים בכך. ההפליה מסותרת יותר, משתדלים לכסות אותה יותר. יש בארץ

איזה מין „סובלנות“. אבל המושג סובלנות עצמו מעורר בעיות. סוף־סוף מקור המלה סובלנות הוא סבל, כלומר: אנחנו „סובלים“ את זולתנו, וזה כמעט מחוסר ברירה. ואם זה מחוסר ברירה, פירוש הדבר שהחלטנו לסבול את זולתנו, כי יש אידיאולוגיה. אבל מצד אחר יש בנו מין הרגשות לא חיוביות כל־כך כלפי אותו הזולת, ומפני שזה מנוגד לאידיאולוגיה הרי לא נוח לנו בזה.

עמנואל אשד: אולי נכון מה שאמרו כאן: הסנוביזם בחברה הישראלית הוא, במידה מסוימת, פרי של זרות בין קבוצות שונות, בין מעמדות שונים בחברה. אך נדמה לי שהמושג סנוביזם בחברה הישראלית יש לו גם שרשים עתיקים יותר. זהו מושג שאינו חדש דווקא, אלא שהיה עוד כאשר יצאו בנות־ישראל בטר"ו באב לחולל בכרמים והורים אמרו לבניהם: „בחור! תן עיניך במשפחה“. היה לזה בסיס מוצק מאד בתודעה של העם הזה כאשר ישב על אדמתו. אני סבור שלא נכון יהיה לכוון את הזרקורים רק לגילויי סנוביזם מצד עדה מסוימת לבני עדה אחרת; סנוביזם קיים אפילו בקרב אותן עדות שנדמה שהן לכאורה בשולי החברה הישראלית. ואני אעמוד לפחות על עדה אחת שאני מכיר אותה — עדת יוצאי תימן. האם אין גילויי סנוביזם בין יהודי העיר צנעא כלפי יושבי הכפרים („יהוד אל־בלאד“) בתימן? במארוקו היו גילויים אלה בולטים לא־פחות. הדברים מתבטאים בחריפות בנוסח והלכה, בנעימה ונימוסים וניואנסים, הלבושים הם רבים. אך אולי באמת זרות זאת בולטת יותר בגלל הפער שהזכירה פיליס פלגי, בין מציאות לאידיאולוגיה. בקשר לזה אולי אוסיף משפט אחד: הדיבורים על „מיוזג־גלויות“, המטבע הלשונית הזאת, המושג הזה, מעוררים בי לעתים חרדה, משום הצביעות שבהם, משום אחיזת־העיניים שבהם. לו ניגשנו ביתר־כנות לענין אולי היינו מציבים, גם מבחינה לאומית, מטרה ברורה יותר, מטרה של קירוב־לבבות. בזה הייתי רואה מטרה גדולה, לפחות לתקופה שבה אנחנו חיים.

כיצד מקרבים לבבות? — קודם־כל, יש ליצור יותר הזדמנויות — אם לא להריסת מחיצות או טישטושן, הרי לפחות לפגישה, להפרות הדדית. נדמה לי שבנקודה זו המצב לא טוב. אולי לא בכל השכבות של החברה הישראלית, אולי בדור הצעיר, אצל תלמידי בתי־הספר, זה קצת שונה. אבל אם אב שגר בשכונת משכנות ליד שעריים הוא יהודי־דתי (זו שכונת־פועלים של „הפועל המזרחי“) והוא מסרב לשלוח את בנו לבי"ס ממלכתי־דתי סמוך למקום מגוריו, בשכונה תימנית, בשעריים, ושולח אותו למרחק גדול יותר, לבית־ספר דתי, „תחכמוני“, במרכז העיר, האין זה ביטוי לרגש עליונות „שבני לא ילמד עם בני האמה הזאת“? זאת אין לשנות בחוק, גם אם אין מפרשים את החוק עצמו פירוש של עקיפה והתחמקות. עכשיו ניסו לתת לסנוביזם אופי של חקיקת־תקנות, אם גם לא של חוקים. יש לדבר ביטוי, אפילו בעיירות־פיתוח.

אם יש בעיירה 10% משפחות „ותיקות“, הרי הללו משתדלות לשלוח את ילדיהן לבי"ס שיש בו ריכוז גדול יותר של ותיקים ושבנו יהיו ילדיהן בכיתות הומוגניות,

פחות או יותר. זה כבר יותר ענין של מעמד, הוא המעמד של נהגי „אגד“, חנוונים, או פקידי מוסדות. לדוגמה: איך הדבר הזה משתקף בערים שיש בהן ישוב „מעור רב“? — יש אזורים ישובם לבתי־ס ויש לתת את הדעת לכך שבית־ספר זה או אחר יכלול תלמידים מבני שכבה מסוימת שמתגוררת באזור של רחובות בלוק, בארי וכי' ולא, חלילה, ילדים שגרים בג'מוסין. זאת ועוד: כאשר עליזה הזכירה קיבוצים רציית לקרוא קריאת־ביניים ולומר: אולי עדיין לא כל הקיבוצים הגיעו לאותה נקודה שבה מחשיבים אינטליגנציה והשכלה. אני יודע שבכפר־גלעדי ובאיילת־השחר, כאשר קם שפר לדבר נגד הפסיכוזה של תעודת־בגרות, עדיין יכולה להתקבל החלטה נגד תעודת־בגרות. אבל גילויים של סנוביות בהתישבות העובדת? — בבקשה! יש בארץ הזאת נסיונות מעניינים בתחום של בתי־ס אזורים בהתישבות החדשה, הפוללים את בני המושבים אך הם בשום מקרה (להוציא אולי את גשר־הזיו) אינם כוללים ילדי קיבוצים. אני שואל שאלה: אם באמת טיפוח תרבות־הפפר הוא ענין משותף לכל, מדוע לא קם בית־ספר אזורי שיכלול גם ילדי קיבוצים?

אני סבור שביסודו של דבר גילויי הסנוביות נובעים מן העובדה שחסרה כאן תודעת השוויון, וחסרה כאן גם תודעת השותפות. אין הכרה אמיתית בערך השווה של כל יחיד נברא־בצלם בחברה. בנקודה זו, נדמה לי, נפגם משהו בתודעתם של בני עדות מסוימות. וככל שתודעת־השוויון אינה מושרשת בהכרתנו הרי מאליה נפגמת תודעת השותפות.

לב נברג: דיברנו קודם על סנוביות וזרות. לי נדמה שהאלמנט של זרות משפיע לא מעט. ציון כאן שיוצאי גרמניה הרגישו את עצמם עליונים, אולי. אבל הרשוני להבטיח לכם שגם אז היו בארץ מקרי אפליה — וכלפי יוצאי גרמניה. היתה לי, למשל, חברה שהוריה באו מפולניה אבל היא עצמה קיבלה חינוך גרמני, לא דיברה אידיש, רק קצת עברית, והיא באה לנהלל. המסכנה! לא רק סירבו לדבר אתה אלא אפילו לאכול אתה ליד שולחן אחד ולישון אתה בחדר אחד. דוגמה אחרת היתה של בתי, שהקפידה להסתיר את מוצאם של הוריה ויום אחד גם הודתה שאינה יכולה להרשות לעצמה להראות שיש לה נימוסי־סעודה, כי אז תפסיד את מעמדה בחברה הנערים הצברים.

הסנוביות והזרות יש להם צורות שונות ותוצאות שונות ביישובי־עולים, שעליהם אדבר במיוחד. אלה שדיברו לפני נישאו לבעיות באופן מדעי יותר וניתחו מתוך אותה גישה מדעית. אני אבחר לספם מה שראיתי ולציין כמה תופעות הנראות לי בעלות חשיבות עקרונית. בשנתיים שגרתי בעיירת־פיתוח במשך שלושה ימים בשבוע היתה לי הזדמנות לא רק לעקוב מעט אחרי תופעות הסנוביות והזרות בין התושבים בכללם לבין תלמידי פרט, אלא גם להבחין בתוצאות של אותו סנוביות ואותה זרות. יש ופהושם קורה משהו שהוא כשלעצמו אינו חשוב לכאורה, אך כאשר המקרים חוזרים יש בהם כדי להדאיג. כך, למשל, נישאה אלי ילדה וביקשה

ממני ללוות אותה לבדיקה בקופת-חולים. „הרי מוטב שתלכי עם אמך“, עניתי לה, אך היא ענתה: „תראי, אקבל טיפול אחר לגמרי עם מישהו כמוך“. זה אולי ענין של דעה קדומה מצד אותה הילדה, אך לי נדמה כי יש יסוד לחשד הזה. לא פעם ראיתי שנוסעים מ„ישראל הראשונה“ אינם קמים כשנכנסת אשה בהריון, או זקנה, או חולה, שברור שהיא משתייכת למה שנקרא „ישראל השנייה“. גם פה אפשר לטעון שזה יכול להיות מקרה, אך לא פעם ראיתי שאותם אנשים קמים דווקא כשנכנס מישהו מ„שלו“.

אבל יותר מן התופעות הללו עינינו אותי התגובות של אותו נוער לומד שאתו אני באה במגע יומיומי, בגיל 16—14. כמחנכת של כיתה עיונית אני עדה להתנגשות בין שני סמלי־סטאטוס, שהם למעשה מנוגדים זה לזה אך משפיעים לא מעט על תלמידינו בבית־ספר תיכון בעיר־תפיתוח. ה־I.Q. של הילד שבפיתה העיונית קובע לא מעט את מעמדו, וזהו ערך חדש שנולד יחד עם בית־הספר התיכון. לא פעם הוא מתנגש עם ערך שנוצר בתאריך מוקדם יותר, זמן־מה אחרי העקירה לארץ: ערך האדם לפי ארץ־מוצאו (נזכיר פה, אף אם יש אנשים הסולדים ממלה זו — צבע העור, ותפקידו כסמל מעמדי).

מי הם הוותיקים? מה הסיבות לסנוביות שלהם? קודם־כל, ישנם זוגות צעירים שבאים לעיר־תפיתוח כי קל יותר להשיג שם דירה ומפיון שלפעמים יש תוספת במשכורת. הם משתדלים לחסוך כסף ולעזוב לפני שיגיעו ילדיהם לגיל בית־הספר. אגב, הם אינם מפלים לרעה את עדות־המזרח דווקא אלא מרגישים זרות, בתוספת קצת בוז קל, לכל „עולה חדש“. להם עצם העובדה שנולדו כצברים היא מקור של גאווה.

אשר לילדי הוותיקים בבית־ספר תיכון, יש מהם שהוריהם התגלגלו לעיר־תפיתוח בנסיון נואש להסתדר פה, או לפחות לעשות כסף. אצלם הסנוביות מודגשת ביותר, כי היא להם ההגנה היחידה מפני הבו־העצמי. הם לומדים בקושי, לפעמים מתוך סבל שהחברה בבית־הספר התיכון לפחות איננה מכירה בסגולתם, ומעדיפה מנהיגות אינטלקטואלית מובהקת בלי התחשבות במוצא. היכולת הלימודית ממלאת תפקיד חשוב בבחירתה של מנהיגות כזאת והיות וכמעט תמיד ועדי־הכיתות וכך מורכבים ילדי־עולים, והרי אלה מגיעים לבית־ספר תיכון רק כאשר יש להם רצון, ויכולת, ללמוד.

רוב הילדים האלה מאמינים שהסנוביות שבה הם נפגשים אינה אלא הפליה השכיחית, והם מאמינים שתעודת־בגרות תחסל את הסנוביות היות ותחסל במידת־מה את הזרות. לכן ישנה סנוביות במימדים מפחידים המבוססת על השכלה. בזמן האחרון מרבים בחלונות הגבוהים להשתמש במלה „לבנטיניות“, ויחד עם הדיאגנוזה קבעו גם תרופה: „חינוך גבוה לכל“. לי לפחות נדמה שמה שנקרא לבנטיניות, כלומר התבוללות חיצונית וחיקוי של תרבות זרה בלי רכישתה, היא תוצאה ישרה של הסנוביות: כדי להתגונן מפניה, מתבוללים. ולמה מתבוללים? הילדים שלנו בקרית־שמונה כמעט אינם מכירים את הטיפוס הישראלי של היום.

מה שהם מחקים, למה שהם שואפים, זהו אותו הדבר האגדי שעליו קוראים בספרות ושומעים בנאומים, אלא שאותו לא ימצאו כמעט בישראל כאשר ירצו להכירו בחיים ממש. אפילו בסגנון־הדיבור ובנוֹסטרות שלהם מורגשת שאיפה זו. ביטויים שכבר בטלו מן העולם שגורים בפייהם, ולפעמים נדמה שהם כאילו מציגים מחזה מן „הימים ההם“!

אך קיימת עוד בעיה בשבילים: מה, בעצם, יחסם לחברה באותה העיירה שבה הם מתחנכים, ולמקום עצמו? וכאן מסתבכים בסבך האידיאולוגיה המפגרת אחרי המציאות. הם שומעים לא פעם שמעשה חלוצי הוא כאשר ותיק מעתיק את מקום מגוריו מישוב ותיק לעיירה שלהם. אם כך הדבר, שואלים: למה ידריכו אותנו להגשמה בקיבוץ? כאשר נמשיך, כאזרחים בעלי־השכלה ומרצוננו הטוב, לגור בעיירת־פיתוח, האם לא נהיה חלוצים? פה עומדת בפני הנוער הזה הבעיה של „הגשמה מקומית“ — בעיה חדשה ומכאיבה במידה ידועה, כי ההתישבות העובדת דורשת תגבורת — ובצדק, מתוך השקפתה שלה.

ההתבוללות הזאת, שאנו גורמים אפילו שלא מרצוננו, יש לה עוד צד שלילי. הבנים מספרים שאותם האבות המתבוללים לגמרי בחברת הוותיקים בעבודה, למשל, מתאכזרים למשפחותיהם יותר משנהגו בארץ־מוצאם, כמין פיצוי לדיכוי בחוץ. ועוד, ישנם האשכנזים „honoris causa“ — כלומר: אותם בני־המזרח שברוך־כלל התרחקו מה„עמך“ ואוהבים לחיות בשכונות האשכנזים, בדיוק כמו היהודים בחוץ־לארץ שאתבו להשתקע בשכונות ה„גויים“. הם אמנם דורשים עמדות־מפתח בשם העדות אך נוהרים לא פעם מן המגע אתם ולפעמים, לפחות בתת־הכרתם, הם שוא־פים להנציח את העדות בחברה מפגרת, כי אם יהיו אזרחים שווי־ערך יסכנו את מעמדם־הם. הם מנסים להיות „אשכנזים ככל האשכנזים“ ועושים נסיונות נואשים של „התרועעות“ כאשר נגזר עליהם להיות בין בני־עדותיהם (למשל, בזמן בחירות).

ר י מ ל ט: גב' לבנברג נגעה בשתי בעיות. אפשר להבין מדבריה שהיא מתנגדת גם לסנוביזם וגם למיזוג, כלומר להיעלמן של עדות על סימניהן ותכונותיהן. וכאן, אחת משתים: או שאנחנו מתנגדים לסנוביות אשכנזית של התבדלות ואנחנו מוכנים לעירוב העדות ומיזוגן, וכאילו מחייבים מתוך כך סנוביות עדתית הפוכה שתביא לידי התבוללות המזרחיים באשכנזים; או שאנו מתנגדים לכך ולהיעלמותן של העדות ה„חלשות“. במקרה זה, איך נמנע הרגשות של סנוביות עדתית, של הרגשת עליונות מדומה ונחיתות מדומה — על כל פנים, של שוני?

י ש ר א ל ק י ס ר: האמת היא, שאני מתנגד לניסוח של היור, אולי מפני שאני מתחסס בית־רציניות לבעיה.

אני בדרך־כלל אינני מתאמץ כלל להגדיר את מושג הסנוביות...

פ ל ג י: אל תהיה כל־כך סנובי!

ק י ס ר: אני רק רוצה להעמיד את הנושא כמו שהוא. ההגדרה של המושג קצת

עודדה אותי, כי היא נותנת לי כיוונים אחרים למחשבה. אבל אני רוצה לדבר על האסוציאציות שמתעוררות כשמדובר במלה סנובויות. עצם המלה „סנובויות“ יוצרת אסוציאציה של „שוויצרי“, קצת פורש־מהציבור, או העושה דברים שלא מן השורה, אבל לא משהו הגורם נזק. אני אנסה להגיע לניסוח אחר. הייתי אומר שסנובויות עדתית במדינת־ישראל נובעת מזה שהחברה הישראלית רוצה להיות חברה ה־ש־גית ומתנהגת כחברת שיוכית. בזה כל הסנובויות. החברה הישראלית, כמו כל חברה מודרנית, מעמידה לה כעקרון את ההשגיות ומתנהגת על־פי עקרון השיוכיות. כאן, לדעתי, אחד משרשי הבעיות שעליהן יש להתגבר. במובן ידוע, יש אידיאור־לוגיה — ויש פרקטיקה. האידיאולוגיה היא השגית, הפרקטיקה — שיוכית. זה הקונפליקט הראשון היוצר את הבעיות, אם לדבר על סנובויות.

ד״ר רימלט דיבר על סנובויות הנובעת מזרות, דווקא זה לא מדיאג אותי, כי אני ידע שעל זרות אפשר להתגבר. אפשר לומר: מה יש אם אני באתי מתימן וגב' לבנברג מגרמניה? מבחינה זו, אילו היה רצון הדדי, רצון הנובע מהכרה משותפת, לא היתה כאן כלל בעיה חמורה. אבל הדבר מסובך יותר, כמובן. ישנם תהליכים שאינם מכוונים למנוע את הזרות. אפשר למעט או לצמצם את הזרות, או להעמיק את ההפרות ההדדית, החל מבחירת מקום־המגורים וכלה בבחירת בית־הספר שאליו ישלח אדם את הילד שלו. אחר־כך יש לזה השלכות אחרות.

יעוד לגבי תהליך המיזוג החברתי. אי־אפשר לשאוף למיזוג בנוסח של „אולי אתה תבוא אלי?“ זה אינו מיזוג. המשמעות שהעיליתות בארץ, ברובן מיוצאי אירופה, והוותיקים, נותנים למיזוג היא: „תבוא אתה אלי“. „מיזוג“ כזה יוצר אותו חיקוי של התבטלות, וכך נוצרת הסנובויות. מצד אחר, תהליך של קירוב־לבבות, או כיוצא בזה, פירושו הוא: האם אתה מוכן לקחת ולתת, ונשמיע זה על זה... או שמא יש לך כוונה, בהכרה או שלא־בהכרה, והיא נובעת כבר מתהליכים סוציולוגיים של הארץ, של ותק, של ראשונים, של חזקים, חזקים מכל מיני בחינות, גם מבחינה כלכלית? שמא כוונת המיזוג היא: „תבוא אתה אלי“. אם זו המשמעות, בהכרח יתפתח תהליך של התבדלות ושל עליונות. קודם־כל צריך שקבוצות העליתות תכר־נה שמיזוג פירושו גם לקבל מאחרים, שאין זה תהליך חד־סיטרי אלא דו־סיטרי.

ר י מ ל ט : אולי תרחיב כאן. מה אתה חושב לתת, ומה יש לקחת?

ק י ס ר : אני אגע בשטחים של תרבות וציביליזציה.

אני יוצא מתוך הנחה שאנו מבדילים בין שני הדברים, בין תרבות לציביליזציה. מצד הציביליזציה הרי כל השכבות של יוצאי ארצות האסלאם יש להן, ברוב המקרים, רק לקחת מיוצאי־אירופה וילידי־הארץ, כלומר — לספוג ערכים ציביליזציוניים, המעלים פיריון והשכלה. לעומת זאת באשר לתרבות, הרי נשאלת השאלה לאיזו דמות אני רוצה למזג את הישראלית? — אומר כאן כי אין לי דמות כזאת. ואם אומר, אני יוצר תרבות ולכן אני מחפש חומר־גלם או מאגרים, איפה אמצא אותם? לדעתי, במאגרי התרבות של שכבות יוצאי ארצות־האסלאם יש אוצרות לא־

פחות, ולא חשוב אם הם חילוניים או לא. יש הרבה מה לינוק מיוצאי ארצות-האסלאם. הרי, למשל, הרגלי אכילה; למשל, מזויקה ישראלית. מזויקה זו יונקת ממוטיבים לא דווקא אירופיים, כולל קומפוזיטורים מערביים כבן-חיים, וילנסקי ואחרים, הנוטלים מוטיב מעדה זו או אחרת, עושים ואריאציות, יונקים מהעדה, אבל העדה אינה יודעת על כך. או, למשל, ריקוד. אני אינני מתמצא בבאלט, אבל מי שבקי יודע שהמחול אצלנו יונק הרבה מן הריקוד התימני, או הפוכרי וכו.

א ב י נ ר י: במה זה שונה מן היניקה שינק העם האמריקאי את הג'ז מן הכושים?

ק י ס ר: זה דווקא מחזק את דברי. חברה המושכת בציביליזציה שלה מתחילה ללקות באותם הדברים שהם התוכן התרבותי של החיים...

א ב י נ ר י: האם השפעת הג'ז קירבה את הכושים לעם האמריקאי?

ק י ס ר: לא. אבל אצלנו פה זה דבר אחר. יש תודעה אחידה של עם אחד. כאן אנו רוצים להפוך את כולם לעם אחד.

גם בענין הדיבור העברי, שבו נהוגה ההברה הספרדית. עדות-המזרח יש להן יתרון יחסי בדיבור השפה, ומן הדין היה שתהיה להם גאווה גדולה על כך. בן-מזרח יכול להיות טוב יותר מהקריין שבא מפולניה או מהונגריה. אף-על-פי-כן, הוא עושה הכל כדי לשבש את לשונו. אצלנו קוראים לזאת: „לעשות חטאים ולעקור עיניים“, כלומר — ממש עוקרים ואין מבטאים את העיין ואת החיית. ושוב אני אומר, הדבר נובע מתהליכים של חיקוי, של התבטלות. לדעתי, בחברה הישראלית ובמבנה הדי-מוגרפי שלנו, לא נצליח להפיק מן האזרחים את מלוא הפוטנציאל שלהם בכל שטחי המשק והחברה אם נלך בדרך של חיקוי מתוך התבטלות. אם תהליך ההתבטלות יילך ויעמיק ניצור חברה שבכללותה לא יהיה בה כוח של קבוצה מגובשת. יהיו בה בודדים חזקים, אבל הסך-הכל לא יהיה מצוין ביכולת לעמוד במשברים, בין פנימיים בין חיצוניים.

יש עוד דבר: הענין של הרגשת נחיתות, שגם היא נובעת מהתבוללות-של-חיקוי. החוגים השלטוניים, או הוותיקים, בדרך כלל פוטרים כל מיני תופעות מדאיגות בתירוץ הנוח, שהן נובעות מרגשי-נחיתות. למה הללו מתנהגים כך, למה התפרעו בוואדי סליב, או הפגינו ברחובות? — כי יש להם רגשי נחיתות. אף כי אינני פסיכולוג מקצועי, הייתי מזועזע מזה, כי לדעתי רגשי נחיתות באים יחד עם רגשי עליונות ומקור משותף להם. כלומר, אינני יכול לפטור את עצמי על-ידי שאני פוסק שלולת יש רגשי נחיתות. לדעתי, אם יש מה לתקן, הרי יש להפנות את החץ דווקא לכיוון ההפוך, כי סוף-סוף קבוצת-העילית בארץ, בשלב זה, טובלות ממכלול-רגשות שאקרא לו „נחיתות-עליונות“.

באיזו מידה האידיאולוגיה אצלנו נוהגת גם בפרקטיקה? אביא דוגמה אחת לשבח: הצבא. כאן הבסיס האידיאולוגי, במציאות הנתונה, הוא הצורך להגן על הבטחון, דבר יקר ממדרגה ראשונה, על חיי-אדם. שם אין אדם יכול לשחק בחיי חבריו. שם

הפער בין האידיאולוגיה ובין המציאות החברתית קטן יותר. הענין אינו בזה שההייררכיה בצבא טובה יותר לאזרח; בשום פנים לא. אבל התחושה של החייל היא אחת ביסודה, ובצבא אין עליו לעסוק בחיקוי של התבטלות; שם רובצת אותה מידה של אחריות על הכל. בצבא יהיה קצין מי שראוי באמת. שם, כאמור, אותו הפער בין האידיאולוגיה של החברה ההשגית ובין המציאות הוא קטן מאד.

אלקס וינגרוד: עם הרבה מהדברים שנאמרו אני מסכים, ואינני רוצה לחזור על דברים שאני מסכים אתם. אבל היו כמה דברים בהתחלה, כמו הגדרת המושג שאנו עוסקים בו כאן. נדמה לי שקצת יותר מדי אנו מערבבים את היוצרות, אנו משתמשים במושג סנוביות במקרים רבים מדי.

יש לי הרושם שהסנוביות היא תופעה של חברות השגיות מסוימות, כלומר — מצד אלה שאצלם אין אפשרות להגיע להשגים. אם נחשוב לרגע על החברה האנגלית, או על החברה של ימי-הביניים, הרי לא הייתי אומר שבין האיכר בתוך הכפר ובין האציל היה יחס של סנוביות. האיכר ידע שהוא איכר והאציל ידע שהוא אציל. כשאין אפשרות שאני אהיה כמוך, אין תופעה של סנוביות. מאחר שהארץ שלנו היא ארץ של השגיות, נדמה לי שהיא ארץ קלאסית של סנוביות. ובלי לחשוב הרבה, אפשר לראות כאן את כל הכיוונים והביטויים של הסנוביות.

כולנו אומרים: „כאשר הגרמנים באו, גם אז היה כך, ביחסים בין גרמנים לפולנים ובין רוסים לפולנים“. אנחנו יכולים לפרש שזה דרך העולם ואין מה לעשות כנגד זה. הדבר קורה לא רק עכשיו אלא קרה גם לפני 20 שנה, 40 שנה, והוא קורה בכל מיני מקומות. אבל צריך להדגיש: יש אזורים שונים בעולם שבהם היחסים האלה אינם קיימים. למשל, באי כמו פורטוריקו, שבו האוכלוסיה מגוונת לא-פחות מאשר אצלנו, שם אין התייחסות לאנשים על-פי צבע-העור. אולי הסיבה לכך היא שצבע-העור מגוון כל-כך עד שאין לדעת „מי הוא מי“. אבל הדבר נכון גם לגבי אזורים שלמים באמריקה הלטינית; שם יש מרחבים שיושבים בהם מיליוני אנשים ואין בהם תופעות של סנוביות. של דעות קדומות. שאנחנו רגילים בהן בארצות-התרבות הוותיקות.

ועכשיו, מה זה „מיוזוגליות“? לי ברור כי מי שמדבר אצלנו על „מיוזוגליות“ מדבר לא על מיוזוג אלא על כך שאנחנו כולנו נהיה אשכנזים. מזדמן לי לראות ולשמע דברים בשטחים האלה, ואם אני חושב רגע על התנהגות של מדריכים, או התנהגות של פקידים עם הקהל, ועל מה שאומרים ומנסים לעשות, הרי ברור לי כשמש שמנסים לסלול דרך ברורה בהחלט: שנהיה כולנו אשכנזים טובים. ברגע שנגיע לזה, נגיע למצב אידיאלי זה של „מיוזוג“. אינני מבין את זה אלא כך. ומה, לענין של „לבנטיניות“? אני מוכרח להגיד — ואולי מפני שיש לי נסיון אחר משל אחרים — אני דואג פחות לתהליך של לבנטיניות. לעתים נדמה לי שהדאגה הזאת היא חלק מן הסנוביות של האשכנזים. כי מהי הבעיה של הארץ? הבעיה העמוקה של הארץ היא שאנו יוצרים עם לבנטיני ושהמונים בעלי המשפחות היותר גדולות

הם־הלבנטינים, כביכול. אינני חושב שזו הבעיה בכלל. שמעתי שר בממשלה שנאם — לפני שנה־וחצי, שנתיים — על הסכנה האורבת לדמוקרטיה הישראלית, היא סכנת הלבנטיניות. והנה, לדעתי, אם לפני שנה־וחצי, שנתיים, העמידו את הבעיה של הדמוקרטיה על בעיית הלבנטיניות, הרי אני חושש שזה נסיון של אסקיפיזם, גילוי של בריחה ממחשבה רצינית על הבעיות הרציניות והעמוקות שלפנינו.

כפעם בפעם אני שומע את הביטוי „להשתכנז“, כנראה משתמשים בזה, וזהו מושג שמקובל בציבור. לגבי, זהו אחד הסימנים של דרך לבנטינית. נדמה לי שלבנטיניות פירושה צורת התנהגות שמבוססת על חיקוי, בלי עומק, בלי להגיע לשרשים, פירושה שיכבה חסרת־שרשים, שאיננה בתוך הקבוצה, שיצאה מתוכה וכו'. אני חושב שכל התהליך הזה, המסתכם במלה „להשתכנז“, הוא דבר איום. יש כאן איזו תופעה שמבחינה אנושית פשוטה היא לגמרי לא רצויה.

אינני מסכים כל־כך עם חלק מהדברים שאמר קיסר. מצדי, אינני רוצה לשחק במשחק: מה התרומה של ההונגרים, הגרמנים, התימנים וכו'. אינני חושב שהמציאות ניתנת להיתפס כך. המציאות של החיים אינה כזאת, היא אינה ענין שמישהו מחליט בו מבחוץ. ואם אנסה להרהר בקול רם מה תהיה המפה הישראלית־העדתית בעוד זמן־מה, הרי, למרות כל הנסיונות להתכנס ולהפעיל לחץ על אנשים וכו', אני בדעה שהתופעה הזאת של עדות תהיה חלק מן המציאות ומן ההווי שלנו עוד הרבה זמן. כלומר, קיומה של עדה תימנית אינו ענין לעוד דור אחד או שנים. מדיניות ממשית, מציאותית, חייבת להתבסס על הנחה זו, אשר היא כשלעצמה מסתמכת על תהליך שאפשר לנתח אותו ברוב ארצות העולם. כך, למשל, יש משמעות למושג „אירי“ אפילו בארצות־הברית של היום, לאחר 6—5 דורות. לא אותה משמעות שהיתה לפני 80 שנה, אבל יש משמעות. ויש להניח שתהיה לקיום העדתי משמעות בארץ גם בעתיד. מצד אחד אני שונא את הלחץ שמפעילים בכיוון של „מיוזג“, ומצד שני אפשר לומר: „אני מצפצף על הלחץ“, מאחר שאינני חושב שהלחץ הזה יביא לתוצאות שמפעילי הלחץ מתכוונים אליהן — אלא למשהו גרוע הרבה יותר.

עוד דבר אחד: שאלת הסנובויות בדור השני. אולי אינני מכיר את המציאות בשטח זה, אבל הרושם שלי הוא שהדור השני לגמרי לא־פחות סנובי מן הראשון, אולי ההפך. אני שומע תמיד מפי הבנים דברים שההורים לא היו מעיזים להגיד; אצל הבנים הדברים הרבה יותר חריפים, ואני אינני כה אופטימי ביחס לדור השני של לידי הארץ, של הצברים. אינני בדעה שתגובותיו והתנהגותו הן פחות סנובויות.

אבי נרי: אינני יודע באיזו מידה זכור לכם עדיין אותו קטע מן ההצגה „תל־אביב הקטנה“ שבו מתוארים שני פועלים ספרדים מן היישוב הוותיק כשהם מגיבים על „העליה השנייה“ ועל האשכנזים שהביאה אתה לארץ. השנים מזועזעים מסוג האנשים הבאים ארצה ואומרים: „זה נורא! תאר לעצמך, הללו עוד ירצו לקחת את בנותינו לנשים! הם עוד ירצו להיות שווים לנו!“ בשבילי היה הקטע הזה תרגיל מצוין בסוציולוגיה של היישוב.

כי נדמה לי שהדוגמה אינה מקרית. המנחה שלנו צדק בכך שאמר שמאז תחילת ההתיישבות החדשה בארץ היתה תמיד תפיסה של עליונות עדתית של ציבור אחד על משנהו. ודאי שהרוסים חשו עצמם עליונים על יוצאי פולין, הללו על יוצאי גרמניה. אך עקצו של דבר היה שגם ההיפך היה נכון, שהיחס הזה היה דרר סטרי, וה"יקה" ראה את עצמו עדיף ועליון, לפי קריטריונים משלו, על ה"אוסט-יודע", ואילו יוצאי מזרח-אירופה ראו עצמם עדיפים על המערביים המבוללים, וכל אחד מהם היה גאה על תרבותו ולא רצה להידמות לרעהו. כך נוצרה, על-ידי ריבוי קריטריונים של הערכה, מידה של איזון חברתי בתוך מערכת שבה כל אחד רואה את עצמו עליון על רעהו בגלל סיבות אחרות.

כל זה השתנה באורח יסודי עם העליה ההמונית שלאחר קום המדינה. כאן הפכה ההתייחסות להיות חד-סטריית, ושני הצדדים מתייחסים עכשיו לאותם קריטריונים של עליונות ונחיתות. כלומר, לא די שהאשכנזי רואה עצמו עדיף על הספרדי: הספרדי רואה עצמו נחות מאותן סיבות עצמן, ובגללן הוא רוצה להידמות לאשכנזי. כאשר הדברים משתנים בכיוון זה, מתחיל הסנובזים העדתי להיות גורם של מתיחות חברתית.

זאת ועוד: דיפרנציאציה עדתית היתה תמיד, ובצדה דיפרנציאציה של "לאנדס" מאנשאפטים, הרגשה של ביטול הדדי וזרות הדדית: אולם עתה יש משהו נוסף — חפיפה בין המוצא העדתי של רוב האוכלוסייה למעמדה הכלכלי-חברתי. אמנם, גם לפני הקמת המדינה מצאת יותר יוצאי פולין-רוסיה בקיבוצים ויותר "יקים" בפעילות כלכלית ובמקצועות החפשיים, אבל כל זמן שאתה מאמין בפלוראליזם ומעדיף על אוניפורמיות לא היה בכך פגם. אבל אם המציאות בארץ כיום היא שהתפלגות המעמדית חופפת התפלגות עדתית, הרי מתלווה לכך משמעות אחרת. נוצרת סיטואציה המאפשרת לזרות באופן אובייקטיבי תכונות מסוימות עם מוצא מסוים. כי אם היו לנו תמיד בדיחות על יוצאי ארצות מסוימות, הרי היו הללו תמיד מנקודת-מבטו הסובייקטיבית של המתבדה. כלומר, היו ליוצאי מזרח-אירופה ערכים מסוימים שבגללם היו מתבדחים על חשבונם של ה"יקים", ולהיפך. כיום יש רגישות גדולה הרבה יותר לבדיחות על רקע עדתי, מפיון שהן אינן מתייחסות לתודעה אלא לצורה חיצונית של התנהגות. אינני בטוח אם נסכים לספר בדיחות על מרוקאים באותה צורה שבה נהנינו מסיפור בדיחות על יקים. ואם יש לגיטימיזציה לבדיחות על הונגרים, הרי זה משום שמצבם הריבוני אינו ירוד.

אלקס צדק, כמוכן, שסנוביות קיימת רק בחברה שיש בה מוביליות, וגם זאת רק בחברה שבה המוביליות לעצמה היא ערך. החברה הארצישראלית שלפני 1948 היתה חברה שבה שימשה המוביליות, אם אפשר לומר, אנטי-ערך. נדמה לי כי מבחינה סוציולוגית היינו החברה היחידה בעולם המודרני שבה היה ערך חברתי חיובי למוביליות כלפי-מטה — מבורגני לפועל. לכן לא היו בחברה בעלת מערכת ערכים כזאת הבעיות הטיפוסיות של סנוביות, אף כי היתה כמוכן סנוביות שהתבטאה

בלבישה הפגנתית של מכנסי-חאקי ולא מכנסיי-„פראנגי“ — אך סנוביות מסוג זה יש לה משמעות אחרת לגמרי.

כמו שקורה בחברות מודרניות אחרות, ההשכלה היא אחד הצינורות העיקריים למוביליות חברתית כלפיהם. אני מוכן להסכים כי יש מקום לבקורת על סיסמות כגון „חינוך תיכוני לפל“ או „אוניברסיטה לכל דורש“. אבל מצד שני, אי-אפשר להתעלם מן העובדה שהרכב העדתי של החינוך התיכון והגבוה בארץ מורה על מצב מדאיג ביותר, ותרשו לי אם אלאה אתכם בכמה מספרים לשם אילוסטרציה מתחום קרוב קצת — כמה נתונים סטטיסטיים על ההרכב העדתי של הסטודנטים באוניברסיטה העברית.

בסטטיסטיקה שיש לנו על הסטודנטים באוניברסיטה קשה לקבוע מהו בדיוק חלקם של בני עדות-המזרח, כי מטעמים של אתיקה ציבורית אין, כמובן, בשאלון הסטטיסטי שאלה מפורשת על מוצא עדתי. אבל יש נתונים על ארץ-לידה, ומה שאומר להלן מתיחס לילידי ארצות האסלאם, והמספרים לגבי בני עדות-המזרח בכלל יהיו בוודאי גבוהים קצת יותר, אבל לא בהרבה. מתברר כי בשנת תש"ך היה מספר ילידי ארצות האסלאם באוניברסיטה העברית פחות מ-6%, ואחוזי הבנות יוצאות ארצות האסלאם בקרב כלל הסטודנטיות היה נמוך עוד יותר. מספר הסטודנטים המסיימים את לימודיהם והם יוצאי ארצות האסלאם נמוך מ-6%, כלומר שאחוזי הכשלוניות בקרב בני עדות אלו גבוה יותר, וברובם הגדול סטודנטים אלה נמצאים בפ'קולטאות למדעי הרוח, החברה והמשפטים, ואין רישומם ניכר בפ'קולטאות למדעי-הטבע ולרפואה.

אבל לא רק על כך רציתי לעמוד — אלו עובדות ידועות למדי. רציתי לעמוד על תופעה אחרת, שהיא, נדמה לי, פחות ידועה, והיא שלגבי יוצאי ארצות מוסלמיות אחדות לא זו בלבד שאין במשך השנים עליה במספר הסטודנטים הלומדים באוניברסיטה אלא יש אפילו ירידה במספרים מוחלטים, וזאת בתקופה של עליה מתמדת במספר הכולל של הסטודנטים. בידי כאן נתונים לשנים תשי"ט ותש"ד. באותה תקופה עלה אמנם מספר הסטודנטים מארצות האטלס (מ-22 ל-44), וכן היתה עליה לגבי יוצאי תימן ועדן, פרס ותורכיה. אבל לגבי יוצאי עיראק ומצרים היתה ירידה — לגבי יוצאי עיראק מ-120 ל-110, ואילו לגבי יוצאי מצרים ירידה קטנה פחות. אותה מגמה של ירידה מסתמנת גם בשלושה של האוניברסיטה בת"א.

הרשו לי לנסות לתת פירוש לענין זה. מסתבר כי העליה במספר הסטודנטים היא לגבי יוצאי אותן ארצות שבהן לא היתה עליית יהודים משכלת במימדים ניכרים, או שמהן היתה העליה לארץ בעלת אופי של „סלקטיביות השכלתית שיליתית“: פרס, תימן, תורכיה, צפון-אפריקה. ואילו לגבי שתי הארצות שבהן היתה עילית יהודית משכלת, כמו עיראק ומצרים, אני חושש לומר שמבחינה מסוימת מדינת ישראל מקטינה לגבי יוצאי הארצות הללו את האפשרויות לרכישת השכלה גבוהה. כי אם ב-1959 היה מספר הסטודנטים העיראקיים באוניברסיטה גבוה יותר מאשר

כיום, הרי זה משום שאז היינו נזונים מציבור שסיים את לימודיו התיכוניים עוד בעיראק ובמצרים, וכיום נזונים אנו מיוצאי עיראק ומצרים שצריכים היו לסיים בית-ספר תיכון בארץ — ולא סיימו. אין לי נתונים מדויקים על מספר הסטודנטים היהודיים באוניברסיטאות בעיראק בזמן שעדיין היה שם ישוב יהודי, אך ברור שהוא עלה על 110 איש — או, נאמר, 200, אם נוסיף לכך (בצורה נדיבה) את שאר בתי-הספר הגבוהים במדינה. בארץ חל שיבוץ של יוצאי אותן ארצות בתפקידים נחותים שאינם מחייבים השכלה תיכונית וגבוהה ואינם מוליכים אליה. אין לי ספק שאם הניתוח שלי נכון הרי זוהי מסקנה איומה — שלפחות לגבי חלק מסוים מן האוכלוסיה העליה למדינת-ישראל היא גורם להורדת הרמה במה ששייך להשכלה גבוהה, והייתי מודה אילו יכול היה מישהו לתת הסבר שיניח את מצפוני יותר מאשר הסברי שלי.

רימלט: אולי הסיבה בכך שאצלנו לימודים עדיין לא מקנים שום מעמד, לא חברתי ולא כלכלי? כל חבר-קואופרטיב, כל חבר-אג"ד, מרוויח הרבה יותר מכל אקדמאי.

אבינרי: אינני רוצה להיכנס לוויכוח על נהגי אג"ד, אבל זהו חידוש בשבילי שכיום אין לימודים בארץ מקנים מעמד חברתי וכלכלי. יכול להיות שפך היה לפני תריסר שנים, ויכול להיות שיש מי שסובר שלבעלי השכלה גבוהה "מגיע" עוד יותר; אבל אי-אפשר לתרץ את הנהירה העצומה ללימודים אוניברסיטאיים אלא ברצון לקנות מעמד חברתי וכלכלי ולהיטיב את סיפויי המוביליות. הערך הסנובי של ההשכלה הגבוהה אצלנו הוא גבוה, ואינני חושב שיוצאי עיראק מעדיפים מסיבה זו לפעול בכיוונים של פעילות מסחרית. סוף-סוף גם בעיראק היה חלקם של היהודים בחיי הכלכלה ניכר, והדבר לא מנע את היוצרותה של אינטליגנציה יהודית שמצאה את מקומה בפקידות ואף במינהל.

נוסף לכך נוצרת בארץ תופעה חדשה: אם יישאר ההרכב הדימוגרפי של העליה כמו שהיה עד כה (וקשה לצפות לזרימת-המונים מן המערב) הרי יוצר פער דימוגרפי עצום בין המבנה העדתי של היהדות לבין המבנה העדתי של האוכלוסיה במדינת-ישראל. אם אינני טועה, העדות המזרחיות מקיפות כ-12% מכלל העם היהודי, ואילו בישראל אנו מתקרבים למצב שבו תהיינה העדות האלו כ-55%—50% מן האוכלוסיה: יהדות שהיא אשכנזית ברובה המכריע, ומדינת-ישראל שהיא ספרדית ברובה הגדול. אינני בא אלא להצביע על אפשרות בלתי-נעימה, שלעתים אתה עומד כבר על גילוייה הראשונים.

השאלה היא מדוע תופעות שליליות של סנוביזם עדתי מרובות כיום משהיו לשעבר. נדמה לי שהסיבה לכך נעוצה, כמו שאמרו כבר, באפיה ההישגי המודגש והולך של החברה הישראלית. כל עוד היתה החברה הארצישראלית בנויה על עקרונות שוויוניים, לא היה ההבדל במעמד החברתי, ברמת-החיים וברמת ההשכלה (ושטות היא לחשוב שלא היו הבדלים כאלה לפני 1948) הבדל מכריע.

כיום, הדיפרנציאציה של הסטאטוס הכלכלי נחשבת קריטריון מכריע של התודעה החברתית ביישוב, ולכן, אם הסטאטוס הכלכלי וההשכלתי חופף ברוב המקרים את המוצא העדתי, מקבלת שאלת המוצא העדתי משמעות משלה. בהקשר זה נראה לי כי תופעה שהיא ברוכה כשלעצמה עשויה להפוך, בבידודה, מקור של סכנה. אנו עשויים להתקרב יותר ויותר למצב שבו המסגרת החברתית היחידה לפגישה בין בני עדות שונות תהיה צה"ל. מתברר כי יותר ויותר יש לנו מעין "אפרטהייד" בפועל, על אף כל האידיאולוגיה האינטגרטיבית. מקומות המגורים של בני העדות השונות נפרדים ברוב המקרים, הם מתחילים להזדקק לאמצעים שונים של תחבורה, לאופני בילוי ולמקומות בילוי שונים ונפרדים, אפילו עתונות הערב מתחילים להיות שונים; בתי הספר אמנם אחידים, אבל — כתוצאה מן האקולוגיה העדתית — נפרדים, וכתוצאה מכך קשה לעתים לשער שבית-ספר בצפון-א"ב ובית-ספר ביפו משתייכים לאותה מערכת-חינוך עירונית, עד כדי כך גדול הפער ביניהם!

נדמה לי שלא תמיד אנו ערים לבעיות אלו, ולעתים אנו ממש מעודדים את התהליכים שהם ההיפך הגמור מן הרצוי. העובדה כי המשפחות הנחשלות מבחינה כלכלית ותרבותית — כלומר, עדות-המזרח — הן על-הרוב גם משפחות מרובות-ילדים מגבירה, כמובן, את נחשלותן ומקטינה את סיפויי המוביליות החברתית של הילדים. מסיבות הנוצרות בתחום אחר לגמרי דוגלים אנו בעקרון של עידוד-ילודה המופיע כעקרון כללי, ללא דיפרנציאציה. פירושו שאנו מעודדים (בין באידיאור לוגיה הנתמכת על-ידי נאומים והערות ובין בפרסים מגוחכים של 100 לירות לילד העשירי) את עליית הילודה באותן שכבות שכל מדיניות סוציאליט-חינוכית היתה מחייבת לגביהן דווקא מדיניות של הגבלת הילודה. מדיניות זו רק מחריפה את בעיית הפער הבינעדתי.

מכאן הייתי רוצה לעבור לכמה הערות לגבי שימושו של המושג "קיבוץ גלויות" כפי שהוא מופיע בתודעה החברתית שלנו. בסופו של דבר, פירושו של מושג זה הוא תביעה מצד הציבור האשכנזי לגבי עדות לא-אשכנזיות להתבולל תוך כדי קבלת דרכי ההתנהגות של היישוב האשכנזי. האידיאולוגיה בענין זה, שהיא אשכנזית, כמובן, מניחה כי העדות הלא-אשכנזיות הן מפגרות, נחשלות, נבערות וחסרות-תרבות וצריך להקנות להן, במחיידי, את התרבות המערבית. בצורה כזו כמובן שלא ייתכן הדבר, והתוצאה היא — כפי שהיטיבו להסביר כמה חברים שקדמו לי — קבלה שטחית, לבנטינית, של "הערכים האשכנזיים".

במושג "קיבוץ הגלויות" יש יסוד פרובלמאטי נוסף, שהייתי רוצה לכתותו, לצורך הוויכוח, בשם בולשביזם אידיאולוגי. הוא "בולשביסטי" מבחינה זו שהוא מוכן להקריב את הדור הנוכחי למען דמותו של הדור הבא, ואיננו בטוח אם היסוד ה"בולשביסטי" הזה באידיאולוגיה הציונית אינו שואב מאותו מקור היסטורי שממנו שאב הבולשביזם הרוסי. הבעיה הנוספת היא, מהו הדימוי של הדור הבא שעל מזבחו אנו מוכנים להקריב את הדור הנוכחי. התשובה היא שהדימוי המסורתי של

התנועה הציונית בענין זה הוא, בדרך כלל, מגוחך ונאיבי. לתנועה הציונית לא היה, בסופו של דבר, ציור ברור מדמותו של "היהודי המשוחרר" בארץ-ישראל. מאבקה הפוליטי, מצד אחד, והקונסטרוקטיביזם, מצד שני, לא הניחו לתנועה הציונית להתפנות באמת לבעיה המרכזית של עיצוב התכנים הערפיים של דור-המחר. ה"אידיאל-טיפוס" של הצבר, כמו שצמח באקראי וכמו שהועלה אחר-כך על נס — גבוה וחסון, בהיר-שער וכחול-עיניים, נמרץ, ישר, חסרת-סביכים ואנטי-אינטלקטואלי בגישתו לחיים — דימוי זה דומה בצורה מדאיגה קצת לאידיאל-טיפוס של ה"פרוליטארי הצעיר" או, להבדיל, ה"ארי הצעיר" (בצורה פלאסטית ניתן לראות דמיון זה אפילו בצורת דמיון פורמאלית בין יצירות הפיסול האידיאלי-לוגי-ההירואי של התנועות הנדונות). אין שום ספק שדימוי זה, הריקני למדי, הוא בגדר השלכה של הרצון לסגל את האידיאל-טיפוס הנאיבי של לאומיות מזרח-אירופית למציאות היהודית. בדימוי זה יש יותר מדי משום התבטלות מפני מה שניתן אולי לכנות הלבנטיניות מזרח-האירופית ה"גויית", וזאת נוסף לעובדה שמבחינה מוסרית הוא מפוקפק ביותר. מבחינה היסטורית אין הוא רלבנטי כיום כלל למציאות של מדינת-ישראל, שאינה חיה עוד מול המציאות של קצינים מחיל פילוסדסקי.

אם היהודי ממזרח-אירופה בא לארץ ועמו דימוי של אידיאל-טיפוס יהודי שמקורו בהתבטלות בפני ה"גוי", הרי היהודי שבא מארצות האסלאם משוחרר מרגש זה, כיון שלא חש עצמו נחות כלפי המוסלמי או הערבי אלא להיפך. לכן נדון לכשולן גם הנסיון "להשליך" עליו דימוי שמקורו ההיסטורי הוא במזרח-אירופה. אנו מגיעים אפוא למסקנה, המובנת-מאליה, שהבעיה היא בעיקרה חינוכית. אך הפתרון אינו כמותי — כלומר: השכלה תיכונית לכל, או כל סיסמה כמותית אחרת — אלא יצירה של אידיאל חינוכי של טיפוס אנושי שלקראתו ניתן לחנך. מערכת-החינוך בנויה בארץ על מורשת מזרח-אירופה, יישור גוף הכפוף של היהודי. גו זה נזקף כיום, ואנו עומדים בפני שוקת שבורה. על מה תחנך היום את בן עדות-המזרח? על עקרונות הקיבוץ? על ערכי דור-הפלמ"ח? במציאות לא יוותר אלא תרגום של רחוב-דיזנגוף למישור הספרדי. אנו צריכים להתחיל במקום שנעצרו אבותינו הציונים: ביצירתה של תרבות המקפלת בתוכה ערכים חינוכיים של דמות האדם. רק הומאניזם חינוכי זה יאפשר לנו להעניק לבני עדות-המזרח תוכן מהותי בתהליך-הסתגלותם ולחלץ תהליך-הסתגלות זה מן החיקוי הפורמאלי שאין עמו סיגול-ערכים.

פלאגיו: אני חושבת שכולם מסכימים שקיימת סנוביות עדתית בארץ, וכל האנשים שיש להם רגש של אזרחות מקבלים את זה בתור בעיה מדאיגה. כן אני חושבת שזה מוסכם שקיימת בעיה ראשונית — ואבינרי הדגים זאת בחריפות — של קורלציה בין כמה תכונות אובייקטיביות כמו מעמד חברתי, חוסר-השכלה, הכנסה נמוכה והשתייכות לעדות מסוימות שאפשר להכירן לפי צבע העור וכו'. ויש בעיה

שהיא משנית, שלכל עדה יש כמה ערכים שאינה מקבלת מן העדה השניה, אבל כאן היחס אולי דומה לזה שמצד פולנים כלפי הונגרים ומצד הונגרים כלפי תימנים, וזו אולי בעיה פחות חריפה.

אני חושבת שטוב היה אילו בסיכום היינו מחליטים: מה האינדקס של סנוביות? כלומר, מה בונה תמונה של פרסטיז' בארץ: ותיקות, ז"א — שנים רבות בארץ, זה חלק מהאינדקס; שבאו מרוסיה, פולניה — אינדקס שני; עליה שניה, עליה שלישית. לא פעם אמרו לי: "פיליס, את לא יכולה להבין את הארץ, הואיל ואת שייכת למקצועות החפשיים, הואיל ואין לך, ותק' כזה-זכזה בארץ". כל זה שייך לאינדקס של פרסטיז', שיכול לעזור לנו לקבל את תמונת הסנוביות. ברור שלעדוּת-המזרח קשה להשתייך לזה, עכשיו באה השאלה החשובה ביותר: על סמך מה, ומניין, צמחה הסנוביות העדתית הזאת בארץ? כאן, אני חושבת, גורם הפחד הוא גורם חשוב מאד, וגם הוא קשור שוב בערכים של אירופה המזרחית: הפחד שמא לא נהיה עם "מיוחד", ומה המיוחד שהיה ביהודי באירופה המזרחית? — שהיה מלומד, תרבותי יותר מן ה"עמך", מן ה"גוי" שמסביב. מכאן אולי הפחד מפני לבנטיניות, מכאן התקוות שתולים בבית-ספר תיכון, שיכול להציל את כולנו. הפחד מפני גלי הבאים מבני עדות-המזרח היה זה: שהיהודי, האיש המלומד, יעבור עליו גילגול שיהפוך אותו ליצור בלתי-מלומד, בלתי-תרבותי. דוגמה לזה היא, לדעתי, שהיתה הרגשה יותר חזקה של סנוביות או אפליה כלפי המרוקאי מאשר כלפי התימני, כי התימני מקובל כיהודי מלומד; ערך זה, לפחות, יש לו. התימני קונה לו זכות מסוימת מתוך שהוא יהודי דתי.

א ש ד: גם לפי הערכים של החברה הישראלית הוא "חיובי", מפני שהוא עובד, הוא כוח-עבודה.

פ ל ג י: זוהי הנקודה השניה. אבל קודם-כל, זכותו שהוא יודע את התנ"ך. זהו לפחות אחד הערכים שיהודים מחשיבים.

ק י ס ר: בסך-הכל, היחס הוא של אב לבן, ובזה כבר יש סכנה מקבלים אותו כל זמן שהוא לא ילד "פרובלמאטי", כל זמן שהוא ילד טוב, עובד קצת, יודע תורה.

פ ל ג י: עשיתי את ההשוואה עם המרוקאי. המרוקאי אינו מתאים את עצמו לעבודה, ואין לו אף אחד מהאינדקסים שפירטתי. וכך, אם יש "כמות" של אפליה, הרי היא מופנית יותר בכיוון המרוקאי ופחות בכיוון התימני.

אני חושבת שהסנוביות בארץ מקבלת גושפנקה — לא בהכרח אבל במעשה — גם על-ידי המנהיגות שלנו, שמכריזה השפם והערב ש"העתיד שלנו הוא בעליה מערבית ורק היא שיכולה להציל אותנו". אני חושבת שצפויה סכנה רבה להרגשה של בני-המזרח שהם אזרחים בארץ, סכנה רבה לאפשרות לעשותם לאזרחים יותר טובים, אם אפילו היהודים המערביים שעדיין לא הגיעו ארצה נחשבים טובים

יותר מהעולים מארצות המזרח התיכון שכבר הגיעו. שר אחרי שר מכריז הכרזות כאלו, וזה מטפח את הסנוביות העדתית. ולסיכום: אני חושבת שהסנוביות נובעת מהרגשה של אי־בטחון או פחד, מכל מיני פחדים. אחד מהם הוא שאין אפשרות לשמור על ה"סטאטוס־קוו" הדימוגרפי־התרבותי־החברתי. לפעמים זהו פחד של התחרות, ולפעמים זהו פחד מפני התוקפנות של קבוצה אחת לגבי השנייה. אם אנו יכולים שלא לפחד מן ההבדלים, הרי עלינו להיות גמישים יותר, לקבל כל קבוצה של עולים ולתת להם בארץ אפשרות להתפתח. ועלינו להשתחרר מן האמונה, שאין לה שום יסוד מדעי, שאנשים השייכים לציביליזציה מערבית יהיו ממילא אזרחים טובים יותר.

אשד: אתן ביטוי יותר הומוריסטי לסנוביות באחת מצורותיה: יום אחד הגעתי לטבריה להרצות במעברת־עולים ואמרו לי להתקשר עם איש ששמו, נניה, אברמוביץ'. עברתי במעברה וחיפשתי את האיש. עברתי ליד אחד הפקידים ושאלתי אותו אם הוא מכיר איש בשם אברמוביץ' — האיש שפניתי אליו היה ההיפך הגמור מדמות של איש שצריך להיקרא בשם כזה. הוא אמר לי שזה הוא. חיכתי. כעבור זמן שאלתי אותו: כיצד הגעת לשם אברמוביץ'? והוא ענה לי: נשאתי אשה אשכנזית בשם זה ונטלתי לי את שם־משפחתה. אני רוצה לעמוד על נקודה אחת בדברי קיסר — לקחת ולתת. נאמר: לקבל ולתת. קשה לי להיכנס בנקודה זו לויכוח בנוסח תגרני: מה יש לנו לתת ומה יש לעדה שניה ושלישית לקבל? גורית קדמן כשהופיעה בכנס בינלאומי של ריקודי־עם הבליטה את השפעת הצעדה התימנית על ריקודי־העם הישראליים וזכתה להוקרה מצד משתתפי הכנס; והחוקרים עדיין לא אמרו את המלה האחרונה. אז יש לתימנים הרגשה טובה — הנה, מכרנו משהו. תבוא העדה הפרסית ותאמר: הנה נתנו את השטיח; כל טרקלין ישראלי צריך להתקשט בדברי "משכית": שטיח טריפוליטני, או כיוצא בזה. מחר תבוא רשמית־אופנה חשובה, תקח את מכלול הדגמים של התלבושת המזרחית ותעשה מזה שמלה "ישראלית" חדשה. זה אינו יכול להיות בסיס לדיון.

אני זוכר שבוויכוח מסוים בבית־ברל קם צעיר וטען: מדוע ב"מקראות" ישנו כל מה שישנו משלום־עליכם עד פרץ ומנדלי ואין מאומה מכל האוצר הרוחני של יוצרים מארצות האסלאם, ומשה שרת בא אז והשיב מה שהשיב. אמנם, אפשר לערער ולשאול האם באמת היה מנדלי בארצות האסלאם, האם היה שלום־עליכם בארצות האסלאם? אבל בין השאלה והתשובה יש עדיין מקום לשנות ולשפר את תכנה של ה"מקראה" כפי שהיא כיום. לא חשוב לי אם יכניסו שם משהו משל הזו או משל בורלא ויתנו לזה שם חדש. אני אומר: זה צריך להיות בנוי על עקרון של תזמורת סימפונית טובה. כל הכלים, גם הקטנים ביותר, או אלה שנדמה שאינם בעלי ערך מוזיקלי ראשון־במעלה כמו הכינור הראשון, ממלאים אותו תפקיד. ואי־אפשר לבוא ולומר: כאן המוטיב הזה הוא בעל ערך גדול יותר, ביצירה זו הכינור

מופיע ככלי ראשון, ביצירה זו מופיע האבוב או החליל. מעמד כלי ההקשה, אף שאין לו ערך רב מבחינה מוזיקלית, הריהו ממלא תפקיד חשוב מאד מבחינת גיוון הקול וכד.

אני אינני חושב שאפשר למצוא בכלל נוסח של מה אנחנו יכולים ומה לא יכולים לתת בענין הזה, וכל נסיון לגשת לוויכוח גישה כזאת יהיה מסלף את הענין מעיקרו. אבל ההרגשה שבכלי־זאת כל עדה יש בכוחה לתת, ולקבל, יכולה לפחות לחסוך טעויות מרות. אביא לדוגמה, עד כמה אין מערכת־החינוך יודעת לסגל עצמה לבעיות החדשות: בתי־המדרש של מורים עד היום אינם מקנים לתלמידיהם את הסוציולוגיה של ישוב־עולים ואינם מציידים מורות צעירות שיוצאות לדימונה, שבה 80% של יוצאי צפון־אפריקה, או לכל ישוב אחר, או למושב תימני, אפילו מעט־שבמעט ידיעות על מנהגים, על מסורת, על סגנון של לבוש ותפריט. ברור שהורות הגמורה מולידה במורה יחס של בוז לערכים של אותה עדה, לתופעות שחטובות וחצובות ממכרה של תרבות. כל זה זר לה, היא אינה מכירה ואינה יודעת את זה, היא אפילו מנסה למחוק ולומר לילדים: מה שיש לכם בבית־אבא, זו אינה תרבות. תרבות זה מה שאני מביאה אליכם, וכבר אינני מדבר על כל המצב הפסיכולוגי של שיסעון, של התנפצות עולמם הנפשי של הילדים — גם בלי זה הנוסח הזה מסוכן, קודם־כל מפני שחסרה כאן ההכרה בערך השוויון, שהנה גם לקבוצות הללו יש מטען תרבותי משלהן.

אבינרי: רציתי להוסיף שתי הערות. הראשונה היא הערה היסטורית, שעיקרה בכך שאנו שוכחים שבסופו של דבר היתה ההתארגנות הפוליטית והצבאית־למחצה של היישוב לפני 1948 קשורה גם היא במוצא עדתי. מבחינה זו היה הרכב ה"הגנה" והפלמ"ח עדתי מובהק, ואילו הרכבו של האצ"ל (פרט להנהגה הבית־רית־הפולנית שלו) היה מבוסס גם הוא על הומוגניות עדתית מסוימת (הלח"י היה, מבחינה זו כמו מבחינות אחרות, בעיה בפני עצמה).

ענין שני הוא זה: אנו שוכחים שבסופו של דבר קיימות התיחסויות שונות בקרב הציבור האשכנזי והציבור הספרדי לבעית הלגיטימיות של ההסתגרות העדתית. כלומר, הציבור האשכנזי מכיר בערך המחייב של שוויון העדות ומיזוגן, אף כי מובן שאין הוא מתנהג תמיד לפי עקרון זה. כלומר: איש לא יעלה בדעתו לארגן מפלגה אשכנזית במדינה.

לבנברג: אתה זוכר את "עליה חדשה"?

אבינרי: "עליה חדשה" היתה — ואיננה כלומר, לא מקרה הוא שהיא נעלמה ב־1948. העובדה שבפחירות של 1961 או 1959 לא עלה רעיון זה בדעתו של איש, היא הנתנת.

רימלט: אם יהיה רוב ספרדי במדינה, במוסדות, אינני בטוח שמישהו לא יעשה זאת.

אבינרי: אפשר לעשות זאת כיום, אפשר, מבחינה תיאורטית, להקים מפלגה שתמנע התהוות רוב ספרדי: איש בציבור האשכנזי אינו מתכוון לעשות כן, כי הערכים הסולידריים של הציבור האשכנזי הם חזקים מאד במישור הלאומי, גם אם, כאמור, במישור האישי לא תמיד יש נכונות להגשים זאת הלכה-למעשה.

רימלט: האשכנזי מזדהה עם המדינה, יש בו תחושה כזאת. והיא איננה אצל אנשים שמגיעים לכאן מכמה ארצות.

קיסר: אתה אומר, בעצם, שאשכנזי מזדהה עם המדינה — הענין הוא שהוא מזהה את עצמו עם המדינה. האם משהו חשוב שקבוצת אנשים המגיעה מפרס, מצפון-אפריקה או מתימן — הזדהותה עם המדינה פחותה ממה שאתה אומר לנו?

רימלט: אני רק קובע עובדה בדוקה.

קיסר: מעצם המונחים המקובלים אצלנו ברור שבאמרנו „עדות” אנו מתכוונים לעדות-המזרח. כלומר, יש בכיכול עם-ישראלי ויש עדות. זהו המבוא למיזוג?

אבינרי: אני מסכים אתך מבחינה סיבתית, אבל יש כאן ענין אחר. ניתן לדבר על ציבור אשכנזי במדינה בצורה שאין עמה הבחנה לגבי ההרכב הפנימי של הציבור: יש פולנים, רוסים, יקים, רומנים וכו', אבל בסופו של דבר, לאחר מספר שנים בארץ, הופך כל אחד להיות „אשכנזי” סתם. ואילו בקרב עדות-המזרח נשארת המסגרת של ארץ-המוצא בעינה, והיא מבדילה אותו לא רק מן האשכנזי אלא גם מן ה„ספרדי” מארץ אחרת. הפרסי נשאר פרסי, התימני נשאר תימני והבוכרי נשאר בוכרי, ונישואי-תערובת בין העדות הללו לבין עצמן הם נדירים לעתים כמו בין אשכנזים לספרדים, שעה שבין יוצאי ארצות-אשכנז אין קושי בנישואי-תערובת בצורה כזו.

לבנברג: גם הרוסי נשאר רוסי והאנגלו-סקסי נשאר אנגלו-סקסי.

אבינרי: מה שרציתי לומר הוא שההזדהות עם המוצא עצמו היא בעדות המזרחיות אינטנסיבית הרבה יותר מאשר אצל האשכנזים.

אשד: מה הסיבה לכך?

אבינרי: אנסה להסביר. הסיבה היא שערכיה של החברה האשכנזית הם, בסופו של דבר, ערכים אוניברסאליסטיים מצד אחד, וליברליים, מצד שני. הערכים של העדות המזרחיות הם ערכים פרטיקולאריים ופטריוארכאליים-משפחתיים, ולכן פרטיקולאריות זו פועלת גם לגבי שמירת המסגרת של ארץ-המוצא, לא של העדה במובן ה„ספרדי” הרחב.

לגבי הפרוגנוזה לעתיד רציתי להעיר עוד הערה אחת על משמעויות פוליטיות העשויות לצמוח מניתוח זה של הבעיה, כמו שהוצגה כאן. בתחום הפוליטי אנו עומדים בפני שתי אלטרנטיבות. או שבמוקדם או במאוחר תתרחש התארגנות פוליטית על בסיס עדתי, או שבמפלגות הקיימות יילך ויגבר משקלם של הלחצים

והשיקולים העדתיים. על סכנותיה של האלטרנטיבה הראשונה דומה שאין צריך ליחד את הדיבור. אך מה שנשכח הוא העובדה שגם הדרך השניה מנציחה את התודעה לגבי משמעיותו של השוני העדתי. ברור שמתן מקום רב יותר לבני עדות-המזרח בייצוג המפלגתי היא חשובה: כנסת אשכנזית ברובה המכריע לעומת ציבור שהוא חצוי אינה דוגמה טובה למיזוג-עדות. אך מצד שני מתברר כי „המפתח העדתי“ בתוך המפלגות פירושו גיבוש-יתר של תודעה עדתית, ולא החלשתה. ועוד: נפתח פתח לתביעות ייצוגיות של חוגים שהם אמנם „ספרדים“ מבחינת מוצאם אך דבר אין לה עם הבעיה הסוציאלית של העדות המזרחיות מן העליה החדשה; כבר נשמע קולם של כמה מבני המשפחות האריסטוקרטיות הספרדיות הרואות עצמן כמנהיגות עדות-המזרח המופלות לרעה וכי. עיקר בעייתנו הוא בכך שבצדה של מוביליות כלכלית, שבני עדות-המזרח זקוקים לה על-מנת לנפץ את הקשר בין מוצא עדתי ועמדה ריבודית כלכלית-חברתית, אורבת לבני-המזרח הסכנה של איבוד ייחודם ופרצופם התרבותי. אפשר שדווקא ארצות-הברית עשויה לשמש לנו דוגמה כיצד ניתן לשלב, בתוך מערכת ערכים פוליטית הבנויה על אוניברסאליות ושוויוניות, ייחוד תרבותי ופלוראליזם תרבותי. קליטה רוחנית אינה צריכה להיות „גלייכשאלטונג“.

לבנברג: המספרים שהובאו כאן בקשר לחינוך הגבוה משקפים בבירור את המצב בחינוך התיכון. ואף כי אין לומר שיש לנו יסוד לסיפוק מן המצב בחינוך היסודי, בכל-זאת עלינו להודות כי החוליה החלשה ביותר בחינוך הישראלי היא החינוך התיכון. לחינוך היסודי יש, לפחות, הישגים מסוימים בציבור הוותיק, אם גם אפשר להתווכח על תכנו, מטרות, או התאמתו למציאות הישראלית כיום. לעומת זה, החינוך התיכון „צולע“ בכל הארץ; ועל אחת כמה וכמה מחריפות הבעיות הנוגעות לחינוך התיכון שנותנים לבני-העולים.

קודם-כל, באשר למצב החמרי. נכון שניתנות מילגות במספר ניכר, אך אלו מצטרפות בסך-הכל לסכומים קטנים כל-כך עד שאין בהן כדי להשפיע על החלטת הילד, או ההורים, בדבר המשך הלימודים. המילגה היא תרומה, עידוד סמלי, אך בשום פנים לא ביסוס חמרי, לא פיצוי על „הקדשת“ הילד ללימוד ולא הבטחה לסיפוק צרכיו. נוסף על כך, הצורה של מתן המילגה פוגעת דווקא בילד המתפתח, שאינו אוהב את הגישה הפטרונית. האמנם אי-אפשר לתת לתנאי המילגות ניסוח שיעקור מהם, אחת-עוד, את האבחנה העדתית? אבחנה כזאת פוגעת, גם אם כרוכות בה הטבות חמירות. אותה גישה פטריארכלית שנוקטת המדינה ושונוקטים בעקבותיה מוסדות ממלכתיים-למחצה עשויה ליצור מצב מוזר ומביך: מצד אחד אנו לוחמים בפטריארכליות ומתכוונים להקנות ליוצאי ארצות-האסלאם הכרת שוויון; מצד שני לבשה המדינה, אולי בלי כוונה, צורת משפחה פטריארכלית הנותנת מתוך חסד ולא מפני שזה מגיע בצדק.

מובן שיש בארץ סנוביות מוסווה, אך נדמה לי שפאן המקום להתריע כי כל גילוי-

סנוביזם רשמי עשוי לחזק סנוביזם בלתי־רשמי. יש כאן עוד צד שאין להתעלם ממנו: החינוך התיכון בארץ, כפי שהוא כיום, עלול לשתק את יכלתו של הילד העולה מארצות־האסלאם. אם החינוך הגבוה הוא בהכרח בינלאומי באפיה, הנה החינוך התיכון משקף באופן חד־משמעי פלג־תרבות אחד של היהודים: פלג־תרבות שאבד עליו כלח, שלא רק ששרשיו נעוצים בעבר אלא שלמעשה אינו קיים עוד. דרכה של תרבות חיה שהיא קשורה במקום, באווירה, במצב חברתי, בהתפתחות מדעית וכלכלית. דווקא תרבות עממית, שרשית, עסיסית זו — התרבות של יהודי מזרח־אירופה בראשית המאה — אינה צמח שעשוי להכות שורש באדמת המזרח התיכון. קשה לדרוש מילדינו, המושרשים באיזור זה ומשתייכים אליו ומעולם לא עזבוהו, שיסגלו להם את פלג־התרבות היהודי של מזרח־אירופה כתרבותם ומורשתם שלהם.

גישה זו של החינוך התיכון, המכשילה במידת־מה גם את בני־הארץ, מכשילה עוד יותר את ילדי העולים. אגב, שמא יש לחפש את שורש האדישות לערכי־יהדות בקרב הצברים בכך שהם כרוכים תמיד ב„יידישקייט“? על־כל־פנים, לא רק הצלחתם של ילדי עולים בחינוך התיכון אלא הצלחת הדור הצעיר כולו תלויה בשינויים רדיקליים בתכנית־הלימודים ובהבהרת מטרותיו של חינוך זה. די אם נזכור כי החינוך התיכון זה חמישים שנה לא חל בו שינוי. לא רוחו ולא תכניתו אינן משקפות את המהפכות הגדולות שהתחוללו בינתיים, את המתרחש בעולם הרחב, את השינויים ההיסטוריים והפוליטיים בארצנו.

וכאן אנו חוזרים אל הנושא שהוזכר קודם: הטיפוס האידיאלי שלקראתו אנו מחנכים. לפעמים, בכיתתי שבקריית־שמונה, שבה אני עומדת בפני אזרחים צעירים של מדינתנו ילידי 24 ארצות, אני שואלת את עצמי: מהי הדמות אליה אנו שואפים לחנך את בני הדור הזה? וכשאני רואה את החומר שנבחר לתכנית־הלימודים מתברר לי שהדמות האידיאלית של החינוך התיכון כיום היא למעשה אותה דמות אידיאלית עצמה שלקראתה חנינו אנשי העליה השניה את ילדיהם. אז היתה דמות נכספת זו הולמת את הצרכים החברתיים והכלכליים, את החקלאות הפרמיטיבית, את המצב של מיעוט הלוחם לחירותו. אך מה היום? הפועל בעל הטוריה כיום הוא העולה החדש שאינו מסוגל להשיג עבודה מכובדת יותר. עבודת־האדמה הפכה להיות קללת העניים, וגם אין היא נחוצה כל־כך. אתן לכם דוגמה מן המקום שבו אני עובדת: רשות־החולה עיכבה את מיפונה ויעולה של החברה לפיתוח החולה כדי לספק מקומות־עבודה לפועלי־הטוריה שאינם מסוגלים להפעיל מכונות.

אינני מדברת אך ורק מנסיוני־אני; המציאות הישראלית יצרה טפסים שונים גם בעיירות־הפיתוח שרגילים לראות שהן יצור חדגוני, אך גם בעיירות־פיתוח המוקפת יותר מ־30 קיבוצים הדמות האידיאלית למעשה הוא האיש שרכש לו ידע מקצועי, השכלה ומעמד. המדינה, החוזרת ואומרת תמיד כי השכלה גבוהה היא התריס בפני לבנטיניזם, מעודדת גישה זו. היום בחברתנו האיש החי למעשה בתנאים זעיר־בורגניים או בורגניים מכריז על עצמו שהוא פועל, בעוד אשר איש מעמד־הפועלים

האמיתי — פועל־הדחק, העולה החדש — שאיפתו היא להיות בורגני ולסגל לו את טמלי־המעמד הבורגניים, שאותם מטפח הבורגני המוסווה, אם גם בסתר, מתוך קצת בושה.

ועוד: חברתנו נוטה יותר ויותר להיעשות פלוראליסטית. עלינו להכיר בכך ולהשלים עם העובדה שאין עוד דמות אידיאלית אחת אלא דמויות אידיאליות שונות, שוות־ערך, ולהן מכנה משותף אחד — האזרחות הטובה. אפשר שתישאל כאן השאלה הישראלית השיגרית: „ואיפה החלוץ?”

כל חברה יוצרת מתוכה בני אדם, אינדיבידואליסטים בדרך־כלל, הנכונים לתרום לבנין החברה בהתנדבות, מעל לחובתם האזרחית. למדנו מתרבות המערב, או לפחות שילמנו לה מס־שפתיים. נלמד גם זאת: החלוץ הוא, קודם־כל, אזרח טוב. אצלנו נוצר מצב פאראדוקסלי: החלוץ מדלג על שלב האזרחות; לא הייתי אומרת שהוא אזרח גרוע; הוא אינו אזרח כלל. החוקים אינם חלים עליו. לפעמים הוא „מתנדב” לציינת להם, אך הוא מאמין רק בריבונותה של חברת־העילית ובזכותה למשפט־Feme. גם זהו מין סנוביות. אמנם אין זו בדיוק הרגשת־עילית טיפוסית המתבטאת, בדרך־כלל, בקבלת חובות־יתר, בקבלת החוק שחברת־העילית עצמה עזרה לחוקק, אלא סנוביות של דור ההמשך לחברת־עילית, זה הלוקח לעצמו זכויות על סמך השגי דורה־הורים. הסנוביות פורח במצב שבו יש אזרחים שווים אלא שפמה מהם שווים קצת יותר...

נחזור אל המילגות: אסור להזניח את הצרכים המיוחדים של בני המשפחות מרובות־הילדים. עלינו להודות בכך שלא נוכל לסתום את הפער כל עוד לא נטפל בבעיה הכאובה ששמה פיקוח על הילודה. האשה המטופלת בילדים, שלעולם אינה מספיקה לחיות את חייה, מטפחת בלבה קנאה, והאשה האיירופית מביטה בבוז על זו שבקושי מספיקה רק לישון, לאכול ולמלא את הפונקציות העיקריות בחיים.

אולי קשה למנוע סנוביות בלתי־רשמי משום שהוא נחלתו של עם שסבל ונרדף. ערכי חופש ודמוקרטיה אינם נקנים בדור אחד. אך כל הכרה רשמית בסנוביות בלתי־רשמי טומנת בקרבה את הסכנה שיונצח, גם אם היא לובשת צורה של הענ־קת זכויות־יתר למקופחים. הדרך הנכונה היא הדרך הקשה: לא רק חינוך הילד אלא גם חינוך משפחתו. אולי יש להאָט את קצב ההתפתחות, אך לדאוג שהתפתחות זו תקיף את החברה כולה. אל לנו לעשות את בני־המזרח, על מנהגיהם ותרבותם הסגולית, לאשכנזים *Honoris Causa*, או, כלשון הישראלים כיום, „לבנטינים”. כשישראל הוותיקה תקבל מישראל החדשה מה שיש לה לתרום לתרבות המתהווה תקבל גם ישראל החדשה מישראל הוותיקה את מה שיש בידם לתרום.

הפתרון אינו בפנימיה, שבה מבודדים את בן־המזרח ומוציאים אותו ממשפחתו ומחברתו, אלא בפעולה מאוזנת, מאורגנת ומתואמת, שתאפשר לילד לחיות בנעוריו בשני העולמות, העתידיים להיות לאחד, לכשיתבגר. הסנוביות היא תופעה פרובינציאלית, היא מבוסס על האמונה שבאמת יש אב־טיפוס אחד ותרבות עדיפה. עלינו

לא רק „להעלות“, כביכול, את בני עדות-המזרח אלא להעלות למעשה את בני-הארץ, העוטים יהירות והרגשת-עליונות המכסות על חוסר-הבטחון ועל החיפוש אחרי עצמיותם, בטחון ועצמיות שנגזלו מהם לא פחות משנגזלו מבני-המזרח. לכל דור ההיסטוריה שלו, הטפסים שלו, החלומות שלו. יחדלו הראשונים לכפות את שלהם על בני הדור הזה, יניחו להם להמשיך — ולא רק לרשת. אז יבוא קץ לסנור ביזם, אם לא היום הרי לפחות בעתיד.

וינגרוד: בקשר לדרך הפוליטית. נדמה לי שמה שנאמר כאן זה נכון, שהדרך הפוליטית היא דרך חשובה מאד להגיע למקום הנכון ולערוך סדר יותר מבוסס על שוויון והתארגנות הזאת בתוך המפלגות הפוליטיות היא חייבית ויש לה פונקציות חיוביות. אינני יודע אם הדוגמה של ארצות-הברית היא דוגמה טובה, ואם מה שקרה שם יקרה פה. אחת הסיבות לכך היא שזו ארץ קטנה, העובדות או הבעיות המקוריות הן בהרבה מקרים טפלות לגבי אנשים מרכזיים, שהם-הם שיכולים לעשות את הדברים. זאת-אומרת שבמקום נידח אפשר להגיד: אנחנו מצפצפים על ההחלטה של סניף-המפלגה בבאר-שבע, או בכל מקום אחר. וזאת אפשר לעשות, מאחר שההנהגה המרכזית וגם האנשים הבולטים יכולים כנראה להשלים עם זה שיש סיכוסים פנימיים בדימונה, למשל, ואנחנו רואים שזה קיים. לכן אני אינני יודע אם הדרך הזו, שהיא טובה, היא באמת היותר בטוחה כאן...

אני מנסה לסכם לעצמי מה שאני למד מהוויכוח. הייתי חושב שאם רוצים להגיד מה צריך להיות, או מה הדרך לעתיד, הרי יש ללכת בכמה כיוונים, וקודם-כל לתת לשבירה הקשר בין שייכות עדתית למעמד כלכלי. בשטח זה בית-הספר צריך למלא תפקיד מרכזי, בלי ספק. לכן לדעתי שוגה ראש-הממשלה כשהוא אומר שבעוד עשר שנים נוכל להרשות לעצמנו חינוך על-יסודי חינם, זה לא ענין לעשר שנים אלא לעכשיו. לדעתי המדינה מוכרחה להגשים את זה בלי דיחוי.

אני בהחלט מסכים עם מה שעליזה אמרה בסוף — איך לצאת מהקשרים שקושרים אותנו מבחינה אידיאולוגית. יש לי רושם שאנחנו מתעלמים מהבעיות האישיות שלנו וכתוצאה מזה איננו ניגשים אפילו לנסות לפתור אותן. לי נדמה שדרך החינוך, עם כל חשיבותה, היא רק אחת הדרכים לפתרון. חשובה גם הדרך של תיכנון עיר או בניינה, של ארגון שירותים שיהיו טובים ויעילים, לא רק בקרית-שמונה אלא גם בתל-אביב, ירושלים וחיפה. פירוש הדבר שאני מתחיל לחשוב שהבעיות של הארץ במידה ידועה אינן נבדלות ביסודן מאלו של חברות מערביות, אולי מערביות אחרות. נדמה לי, אם כן, שצריך להבין כי השאלה המרכזית כאן היא כללית: איך בונים במאה העשרים חברה פרוגרסיבית? אותה בעיה קיימת בניו-יורק, בון ותל-אביב.

רימל: נצטרך עכשיו לסכם את הדיון שלנו. ובכן, אנחנו חדלנו מן הוויכוח הסימנטי על הצירוף „סנוביזם עדתי“, כי כולנו באנו סוף כל סוף להבנה אחידה במה הכתוב מדבר. קבענו כאן ביטויים וגילויים שונים

של הסנובוזים בתחום הבינעדתי, כלומר — של התבדלות והתנשאות מצד אחד ושל הרגשת מיעוט וקיפוח המבוססת גם על עובדות, של מה שאנחנו קוראים בקיצור „עדות המזרח“. גם החלפנו דעות על כך שהבעיה כיום שונה ממה שהיתה אי-פעם לשעבר אצלנו, אף כי תמיד היה סנובוזים לפחות של חלק מן הוותיקים כלפי העולים החדשים. אולם השוני אז לא היה כל-כך מהותי וה„סנובוזים“ היה הדדי: זה ביטל את זה, והאחד חשב את עצמו טוב יותר מרעהו. הפעם יש היערכות של אשכנזים מול עדות-המזרח, התנשאות מצד אחד — ומצד שני: הרגשה של עמידה בשולי החיים החברתיים.

כמו כן באנו לידי הבנת שהסנובוזים הזה כיום הוא מסוכן מבחינה לאומית, חברתית ואנושית. כי השוני העדתי מתחיל לחפוף גם מעמד כלכלי וחברתי. מצב זה יוצר מחיצות גבוהות ומרובות והזרות בין העדות מעמיקה עוד יותר. החלפנו גם דעות מה אפשר לעשות כדי לצמצם את סיבות הרעה ולסלקן בהדרגה, ועלי-ידי כך גם לצמצם את הגילויים והתוצאות השליליים של הסנובויות הזאת.

אני חושב שאף אחד מאתנו לא ירחיק לכת עד כדי לקבוע שבאיזו חברה אנושית, שאיננה בנוסח האידיאל של אחרית-הימים, אפשר לגמרי בלי סנובויות. כי אפילו בחברה שוויונית לגמרי (להלכה), כמו הקיבוץ, אין אולי גילויים מובהקים של סנובויות אבל יש דיפרנציאציה לא מעטה בפנים. אני חושב שעל אף ההערות שהושמעו כאן, על סנובויות כמושג וכתופעה, נסכים שמידה של סנובויות היא אחד הגילויים המהיר תיים של הטבע האנושי.

על דבר אחד צריך עוד להעיר: דיברנו על פלוראליזם וכולנו הסכמנו שהתבטלותן של עדות-המזרח בפני העדות האשכנזיות, חקיינות, ויתור על ערכים מסוימים מן העבר, שחלק גדול מהם ודאי חיובי — אלו הן תופעות לא בריאות ולא רצויות. היתה כאן אפוא דעה אחידה, שהתפרקות גמורה, חקיינית וסנוביסטית, מן המורשה הספציפית של בני-המזרח, היא תופעה לא חיובית. אבל יש בעיה אחרת: איך לשמור על המורשה הווי, במידה שהיא חיה בבני עדות-המזרח, שלא תישכח ולא תיעלם?

אם כן, כיצד תקום חברה פלוראליסטית בישראל? אם תקום עלי-ידי „השתכנות“, על-ידי התפרקות גמורה מהמורשה, הרי זה לא טוב. צריך לחשוב על דפוס חינוכי, טיפוס של הישראלי שאנחנו רוצים לחנך לקראתו את כל הנוער הישראלי. זהו ההליך שאי-אפשר לכוונו או לתכננו לפי הזמנה, כמובן, באופן מלאכותי. יש הכרח לעשות למען הקטנה הדרגתית של מחיצות מורשתיות, בלי להרסן, להפעיל השפעה הדדית. איך להפעיל השפעה הדדית? — ליטול מעדות-המזרח את ההרגשה שהן קיבוצים פחות-ערך וחשיבות. זאת אפשר לעשות רק על-ידי חינוך, ולא בזמן קצר. למשל, אנחנו מדגישים פחות מדי, בהוראה ובחינוך, את התרומות שתרמו העדות השונות בעבר. התלמוד הבבלי הוא, סוף-סוף, פרי הגניוס של היהדות העיראקית. יש להדגיש את הזיהוי של קיבוצים ומרכזים יהודיים מפוארים בעבר עם בניהם המודרניים, לחזק בתודעה של תלמידים מעדות המזרח את ההכרה בחשיבות ההיס-

טורית והרוחנית של עדתו. כלומר, הכוונה היא לחזק בבית-הספר את הבטחון העצמי של בני כל העדות. סוף-סוף אל נשכח שהפרופיסורים הראשונים לרפואה באוניברסיטה הראשונה באירופה, בסאלרנו שבדרום-איטליה, היו יהודים ספרדיים, או נכון יותר — מארצות ערביות.

א ש ד : גם עכשיו יש לנו כמה פרופיסורים ספרדים „לרפואה“.

ר י מ ל ט : אני חושב שברור לכולנו שאם המדינה לא תלך בשנים הקרובות, בהדרגה, לקראת חינוך על-יסודי — ואני לא אומר „תיכון“ — חינום, יהיה קושי רב בהשגת המטרה. סנוביות כללית קיימת אצלנו גם בשטח החינוך התיכון, כאילו כל ילד הגומר בי"ס יסודי צריך ללכת לבי"ס תיכון עיוני דווקא. בית-הספר מיועד להכין את הילדים למוסד אקדמאי גבוה. מי שגומר בית-ספר תיכון ולא ממשיך בלימודים אקדמיים, רק מגדיל את העתודות של פקידות בלתי-מקצועית ומיותרת.

א ב י נ ר י : 85% מכלל בוגרי התיכונים ממשיכים בבתי-ספר גבוהים.

ר י מ ל ט : אצלנו קורה דבר פאראדוקסלי, בחורה שאינה יכולה לגמור גימנסיה, עוברת לסמינר בהמלצת מוריה והופכת להיות מורה בישראל, מתנכת הדור. משום כך אני חושב שחינוך על-יסודי, כל המסגרות של החינוך העל-יסודי, צריך להיעשות נחלת כולם. אבל חינוך על-יסודי חייב לתת לחניכים מטען מתאים של השכלה כללית, הומניסטית בעיקר. אם נוכל לאפשר למספר גדל והולך של בני-נוער חינוך על-יסודי, אולי נשיג במידה רבה מאד אותו שוויון בין-עדתי שחברים דיברו עליו כאן: שוויון בסיסי, שוויון בהזדמנות להתקדם.